12090

OLCSÓ KÖNYVTÁR 994 8

N. M.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

SCHLAINAI és WEICHNER
utódaWEICHNER GÉZA
könyvkötészete
BUDAPEST,
IV. Aranykéz-utcza 4.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

OLCSÓ KÖNYVTÁR

Szerkeszti Gyulai Pál.

Egy-egy szám ára 20 fill.

A MAGYAR IRODALOM FŐIRÁNYAI

Irta

RIEDL FRIGYES.

994—996. sz. 60 fill.

FRANKLIN-TÁRSULAT
BUDAPEST

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A MAGYAR IRODALOM FŐIRÁNYAI

IRTA

RIEDL FRIGYES

*

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA
1896.

ZALA MÓR
BUDAPEST. TERÉZKÖRÚT 1.

ALMÁSSY PÁL
könyvtárából.

R2

12.090/994

A.K.N. MUZEUM KÖNYVTÁRA

018701

M.N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
II. Nyomt. Növedéknapló
1915 év 300. sz.

R 1965

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

12.090/994-8

I.

Czél kitűzése.

Az óczeán első pillantásra végtelen, mélységében mindenütt nyugodt, mindenütt egyenlő víztömeg. Pontosabb vizsgálatok azonban kiderítik, hogy a tenger fölszíne alatt különböző áramlatok kanyarognak, hogy a tengerben is óriási folyamok hömpölyögnek, melyek medre — maga a tenger. Ez áramlatok mindegyikének megvan a tulajdon iránya, a tulajdon gyorsasága, a tulajdon hőmérséklete, megvan neki a maga chemiai minősége és a maga állat- meg növényvilága. Távolról jön és messzire megy: mélységes árja különböző égöveket

szel át és különböző világrészek partját mossa.

Így van ez műveltségünk fejlődésében is. Benne is találunk ellenállhatatlan áramlatokat: eszme-folyamok szakadnak benne, melyek távol partokról hozzánk kanyarodtak, hol enyhébb éghajlatok tavaszát, hol idegen világok parti jegét hozván magokkal. Mint a tengeri térkép a tengeri áramlatokat, úgy mutatja irodalmunk története szellemi fejlődésünk áramlatait; különben irodalomtörténetünk nem volna egyéb könyvek történeténél vagy időrendbe szedett életrajzoknál. Nincs modern nép, nincs modern irodalom, mely elszigetelten fejlődött volna; minden irodalom elfogad hatásokat, földolgozza nemzeti egyénisége szerint és ismét tovább vezeti az impulsust. A XIX. század tudományos kutatásának ép az képezi egyik fő sajátságát, hogy ki iparkodik mutatni a különböző kulturák kölcsönhatását, az eszmék e geographiáját — ha szabad magam így kifejeznem.

Hazai kulturánk minden korszaka szoros kapcsolatban van az általános európai művelődési mozgalmakkal; erős áramlatok sodra özönlik felénk, de valamint a tenger fenekén édes vizek is fakadnak, úgy bugyognak ez idegen eszme- és érzésáramlatok alján hazai talajunk forrásai.

Mikép alakították át külföldi hatások eszméink körét, mikép gazdagították meg érzéseinket, annak jelképes analogiáját hazánk növényvilágában láthatjuk. Azok a növények, fák és cserjék, melyek ma Magyarország typikus képéhez tartoznak, melyek nélkül Magyarországot el sem tudjuk képzelni, azok két-három századdal ezelőtt nagyobbrészt hiányoztak floránkból. A búzát ugyan még a kőkorszak koldús-szegény őslakói hozták be ide; a szőlőt több mint másfélezer évvel a római legionariusok nemesítették először, de az Alföld legjellemzőbb növényei újabbak. A tengeri például Nagy Lajos korában még nem eresztette nálunk selymét, hiába hivatkozik reá Arany-

nak Toldi Miklósa, Benczével szemben, a *Toldi*ban, melynek meséje a XIV. században történik:

> Hajh! be zokon esik most hallgatnom téged,
> Hagyd el, kérlek, hagyd el e fájós beszédet.
> Máskor a tűzhelynél *tengerit* morzsolva
> Itéletnapig is elhallgattam volna.

Az akáczfa még nem hullatta Mátyás korában virághavát; nem *bólintgatott feketén az eperfa lombja*; halkan mormogó forrást még nem árnyékolt be «terebélyes platán»; a burgonya még nem hajtott gyökeret az Alföld homokában; a dohánytermelés is csak a XVII. században terjed el: 1614-ben Bethlen Gábor még nem tud mit csinálni egy pipával, melyet a török pasától ajándékba kapott. Szóval, Magyarország természeti képe megváltozott négy-ötszáz év alatt, sőt megváltozott némileg talaj-alakulása is, mely alapja a növényzetnek.

Így jöttek hozzánk bizonyos eszmék és uralkodó hangulatok is, bizonyos időben. Kolumbus amerikai útjának hatása meg-

érzik a XVI. és XVII. századbeli írók művein ép úgy, mint egy alföldi határ vegetatióján. Az idegen eszmék és érzések, melyeket a földrajzi fölfedezések kora szült, betódulnak az agyvelőkbe és innen a magyar könyvekbe ép úgy, mint a Kolumbus fölfedezte világrész növényei: a tengeri, az akáczfa, a dohány, a burgonya, gyökeret eresztenek a magyar Alföld homokában. És miként az idegen világ növényei most már magyar talajban nőnek és benne idomulnak, magyar embernek virágoznak és neki termik gyümölcsüket: úgy gyökereznek meg, változnak el és gyümölcsöznek a mi kulturánk érdekében az európai társadalom nagy szellemi impulsusai. A középkor, a renaissance, a barok korszak, a fölvilágosodás százada, a romantikus ízlés bizonyos szellemi meg érzelmi égöveket, bizonyos közösséget alkotnak néhány emberöltőre Európában, melyből Magyarország is kiveszi a maga részét. Hogyan gondolkodtak és hogyan éreztek a régmúlt emberei, azt

irodalmuk mutatja, hisz egy irodalmi mű, mintegy ereklyeszekrénye a korabeli érzéseknek és fölfogásnak. Ha értelemmel olvassuk, lepattan a szekrényről a zár és ime! szemünk előtt az ősök lelki kincse. Irodalmi jelenségeink révén akarunk mi is vizsgáló pillantást vetni a múlt magyar szellemi élet fő irányaira; csak néhány alapvonást akarunk megjelölni, csak annyit, a menynyit például egy tengerész, útazásairól beszélve, gyors czeruzával belerajzol a tengeri mappába az áramlatokból, melyekkel útközben találkozott.

II.

Az őskor szellemi élete.

Minő volt egy honfoglalás előtti magyar érzelem- és gondolatvilága, minő volt — a mi ezt az érzelem- és gondolatvilágot visszatükrözteti, — minő volt költészete, minők voltak dalai, mondái, vallásos fölfogása? — e kérdésnél a mérő ón, melyet a történelmi kutatás kivet, lebegve, hiába keres talajt. Hozzávetőleg helyes fogalmat talán úgy szerezhetnénk magunknak a régi magyar lelki jelenségeiről, ha szemügyre vennők a hozzá ethnographiailag közel álló népfajokat, ha a közép-ázsiai sivatag nomádjait, egy kürgüszt, egy teketurkment figyelnénk

meg pontosan, a mint ezt Vámbéry Ármin vagy Ujfalvy Károly tette és ha azokkal a mythologikus tartalmú, kissé zavaros, plastikátlan elbeszélő költeményekkel vetnők össze, a minőket a primitiv műveltségű ugor népeknél, Lönnrot, Reguly és Munkácsi B. gyűjtöttek. Az ilyen nomádnak rövid versszakú, kissé bús melódiáju és nagyon egyhangú, alliteratiós szerelmi dalai, melyek a gondolat-párhuzam hullámain ringatóznak, némi fogalmat adhatnak nekünk arról, minő volt a magyar költészet a Don és Volga partjain.[1]

A régi magyar szellemi életnek nincsenek tanúi, csak egy; egy, a mely ott volt a magyar szellem forrásánál, ott, Lebediában, ott volt Atelkuzuban és folyton, lépten-nyomon kíséri: a magyar nyelv. A magyar nyelvben meg vannak írva a magyar műveltség phasisai, csak el kell tudni olvasni. Azok a szavak, melyek nyelvünkben

[1] A számozott jegyzeteket lásd hátul.

a halászat- és a vadászatra vonatkoznak, nagyobbrészt egyeznek a többi ugor testvérnyelv hasonló értelmű szavaival. A többi foglalkozás szavaira ily föltünő egyezés nem található. Mi következik ebből? Az, hogy a magyar nép, midőn még a többi (ma már tőle elszakadt) ugor néppel egy hazát lakott, egy nemzetet alakított, egy nyelvet beszélt, még vadász és halásznép volt. A magyar nép akkor a többi ugor néppel együtt a műveltség oly fokán állhatott, mint a mai lapp vagy szamojéd. Ez volt mintegy a magyar műveltség első phasisa, melyre nézve legalább némi tudományos biztonsággal következtethetünk.*

Azok a szavak, melyek nyelvünkben a gyümölcs- és barom-tenyésztésre vonatkoznak, nagyobb részökben idegen eredetűek: egy török néptől vannak kikölcsönözve.**

* A magyar nyelv e legrégibb, szinte præhistorikus fejlődésére nézve, alapvető munka Hunfalvy Pál *Ethnographiája* 230—310. lap.

** Ezek jegyzékét Vámbéry közli: *A magyarok*

Ettől a turk szomszédjától tanúlta el e szerint a magyar a földmívelés és baromtenyésztés elemeit, miután ugor testvéreitől elszakadt és délfelé vonúlt volt, áldottabb éghajlat alá. Minden művelt népnek akad ilyen nevelő szomszédja, a kitől műveltsége hajnalán tanúl: a világ legsajátságosabb népe, a babyloni, egy ural-altai nép iskoláját járja; a zsidók ismét a babyloniaiaktól tanulnak; a görögöt phœniciai és egyiptomi hatások művelik történelmök őskorában; a görög műveltség nyomain járó római egész Európát tűzzel és vassal meghódítja, törvényeivel és mérnökeivel civilisálja. A művelődés e tényei nemcsak a történet adataiból, nemcsak archæologiai kutatásokból, hanem az illető nyelvek szó-

eredete 663—666. lap. — A magyar vallásos életre e korszakban, a kölcsönszavak tanúsága szerint, a perzsák voltak nagyobb befolyással. Különben síri leletek is tanúskodnak arról, hogy Perzsia művelődési középpont volt a régi magyarokra nézve.

táraiból is kiviláglanak: a tanítvány mesterétől, a tárgyak leczkéivel együtt, az illető tárgy megjelölésére szolgáló szót is átvette.*

Ez primitiv műveltségünk második korszaka: a turk befolyás phasisa. A magyar gondolatvilága akkor körülbelől olyan lehetett, mint egy mai kürgüszé vagy lovas tatáré, ki már földjét is megmíveli.

Midőn a magyar a Duna és Tisza mentén telepedik meg, a mai Magyarországot gyér szlovén népség lakta. E szlovénektől veszi át a magyar az állami szervezetet és a keresztyén vallást; kétségtelen bizonyítéka ennek a mi szótárunk, hisz maga a *keresztyén* szó ép oly szlovén átvétel, mint az

* A babyloni befolyásról a zsidókra, Rénan *Histoire du peuple d'Israel.* I. 64—89. A görögök befolyását a római civilisatió minden korszakára legalaposabban fejtegeti Weise: *Die griechischen Wörter im Latein* 87—326. E részben figyelemre méltó adat, hogy maga az *Italia* szó is görög. A római senatusban különben megengedték, habár inkább kivételesen, hogy a szónok görögül mondja el beszédét.

állami fogalmak kifejezői: *király, szolga, ispán.*[2]

Ez a szlovén befolyás korszaka. Ekkor ment át a magyar lélek a legmélyebb forradalmon, melyet egykor megért, csakhogy e forradalom költői kifejezése — egy-két mondatöredéket kivéve, minő a fehér ló mondája — nem maradt reánk. E korszakban ölti magára a magyar ember az európai középkor jellegét. E korszak óta ő is alá van vetve mindazon befolyásoknak, melyek hol nyugatról, hol délről jöve, bizonyos közösséget alapítanak meg Európa szellemi éghajlatában.

III.

A középkor.

A középkornak, melybe most belépünk, két világossága van, mely meg-megvilágítja ezt a hosszú, de nem csillagtalan éjszakát: az egyik a vallás, a másik a lovag-rend. Más szellemi fényforrása a középkornak alig van. A mi irodalmunk csak az első tényezőnek: a vallásos szellemnek nyomait mutatja; a mit a lovagi szellem fejlesztett irodalmunkban, az mind elveszett. Vannak legendáink prózában — egy egész könyvtár, melyet a középkor végén és újkor legelején, jámbor szerzetesek és apáczák, vallásos áhitattal pingáltak pergamentekre;

van egyházi költészetünk, egyházi dal, hymnus, imádság — de magyar lovag nem szólal meg középkori költészetünkben. Pedig nekünk is voltak lovagjaink, különösen az Anjouk és Zsigmond alatt, nálunk is jártak *daliás idők*; okíratok föntartották nevöket, sírkövek alakjukat — annál fájdalmasabb csodálkozással látjuk, hogy e fényes világnak semmi nyoma egykorú költészetünkben.* Nagy Lajos berontásáról Olaszországba, erről a valódi középkori lovagkalandról — semmi; András királyunk keresztes hadjáratáról a Szent Földön — semmi; Hunyadi Jánosról, a magyar középkor ez utolsó lovagjáról, kiről a szerb és szlovén pásztor még ma is tud mesélni és énekelni — semmi, semmi. Csak már az újkor első fényes alakja, Mátyás király az, ki költészetünkben is tükröződik. Az ő nagy

* Arany János a magyar lovagvilág jellemzésében — megelőzve történetírásunkat — többnyire hiteles történeti nyomokat követ.

nevénél aztán fölfakadnak a magyar költészet addig rejtett vagy eltemetett forrásai.

Gazdagabb a lovagi szellemnél, irodalmi gyümölcsökben, a vallásos szellem. A középkornak a vallás mindene. A mi benne nemes, azt a vallás fejlesztette; a mit tud, azt a vallás révén tudja. Szellemi horizontját csak a vallás napja ragyogja be: ha ez leszáll, merő sötétség van. A mi nálunk középkori szellemi emlék, az szinte mind vállásos.

Egy irodalmi mű — teszem egy népdal, egy prédikáczió, egy elbeszélés, egy politikai beszéd, egy levél, egy legenda — nem pusztán betűknek, nem pusztán szavaknak és mondatoknak egybefűzése, hanem egyszersmind bizonyos lelki állapot, bizonyos érzelmek és hajlamok, bizonyos világnézet és bizonyos temperamentum kifejezője. Minden irodalmi mű mögött ott lappang az, a ki szerezte; az irodalmi mű egyéni sajátságainak külső jele. Egy csoport irodalmi termékből reconstruálhatom az illető

embereket, kiknek uralkodó gondolatai és érzelmei ép e művekben vannak kifejezve és mennél több művet hasonlítok össze, annál inkább következtethetek az egész kor uralkodó gondolataira és érzelmeire.

Hogy minő volt a középkor embere nálunk — e kérdésre csak azok a gyér maradványok felelhetnek, melyek a középkorból reánk maradtak: egyházi költemények, bőrkapcsos, nagy pergament-kötetekbe írva; vörös kezdőbetűkkel diszített legendák, melyeket szerzetes vagy apácza festett; krónikás könyvek, melyek tarka miniatur-képein sovány, koronás alakok naiv merevséggel ábrázolják a magyar királyokat: talán még egy-két dal-töredék, melyet egy szerelmes városi jegyző, farsang idejében, számadás-könyvének szélére írt.

Középkori irodalmi maradványaink nagyobb része szent monda, legenda. Egész erdő, melynek határozatlan sudarai mystikus varázsú holdfényben ködlenek. Mily sok a balzsamot csepegtető fa, de mily sürű

a rengeteg! Lépjünk be ebbe a nehezen járható, tüskés-ágas tömkelegbe — út nem vezet el rajta, de az ég csillagait minden ösvényéről láthatjuk.

Ha összevetjük a középkori embert az újkor emberével, okvetlen szemünkbe ötlik, hogy mink az újkori művelődés iskolájában sokat tanultunk és sokat felejtettünk. Más volt a középkori ember gondolkozásmódja, más a világnézete, más a temperamentuma. Szellemi sajátosságai közt aránylag legerősebb a képzelő tehetség. Ez szinte korlátlanúl uralkodik rajta. Innen van naiv hiszékenysége is; phantasiája mindent elfogadtat, mindent elhitet vele. Csak a mindennapin csodálkozik. «Bizonyos, mivel lehetetlen» *certum est quia impossibile* — mondja a középkor egyik híres egyházi atyja. Minden hosszabb írásmű, még a legremekebb is, minden történetírójok bizonyos tekintetben gyermekesnek és hiszékenynek látszik a mai olvasó előtt. A középkor világa mesevilág, bírálata merő naivság.

Minden korszaknak megvan a maga tér- és idő-érzéke, azaz minden kornak más-más fogalma van arról a helyről, melyet a világegyetemben elfoglalunk és arról a változásról, melyet az idő folyama az emberiségben és általán a világon előidéz. A középkornak e térérzéke teljesen naiv: azt hiszi, hogy az ember, a föld mindennek középpontja és czélja.

Az eget nagyon is közel képzelte a középkori ember; a két világ: a mi világunk és a túlvilág az ő fogalmai szerint igen könnyen érintkezett egymással. A tulvilág volt a fő; a természet érdektelen volt. Minek is sokat foglalkozni a természettel? Az ég, képzelete szerint, a szükséghez képest meg-megnyilt és a fényes tünemények egész raja szállt le a földre. Az élet sok ezer meg ezer physikai baján nem úgy vélt segíteni, hogy leigázza és szolgálatába kényszeríti a természeti erőket, hanem könnyen megnyerhető természetfölötti erők pártfogása útján.

Szükség esetén bárhol, csodák történhetnek.

A csoda bármily bajnál közbelép, minden akadályt elhárít, minden hiányt pótol, minden bűnt megtorol és minden erényt megkoszorúz.

A tárgyak vaksága és konoksága megszűnik, a létért való kérlelhetetlen harczban rögtön beáll az igazság *lucidum intervallum*ja. Ha a kocsist elnyomja az álom, a kocsi Szent László kedveért magától nyargal czéljához. Ha a László serege a pusztában étlen-itlan eleped, a szent király könyörög és — egyszerre nagy bivaly- és szarvas-csorda fut a sereg elé. A jámbor vak leány László sírjához lép: ekkor kihullanak szemgolyói és a leány *látja* őket: visszanyerte látását. Szent István úgy gyógyít ki minden betegséget, melyről hírt hoznak neki, hogy egy darab kenyeret szel a maga czipójából és elküldi a betegnek. Szent Erzsébeten (a *Bánk-bán*-beli Gertrudis leányán) is gyöngéd csoda segít,

midőn egyszer zavarában eltér az igazságtól.*

Ezt a szent adomát a következő üde és kedves naivitással beszéli el az *Érdi-codex*:

«Történék egy napon, mikoron nagy hideg volna, hogy úgy mint senki ne látná, vinne Erzsébet apró maradékokat a vár kapuja elébe az szegényeknek és íme! elől találá atyja (II. Endre király); csodálkozván rajta, hogy ő maga mit jár és hova siet? Megszólítja őt: «Fiam Erzsébet, hová mégy? Mit viszesz?» Az nemes király leánya, mert nagyon szemérmes vala, nagyon megszégyenlé magát és megijede és nem tuda félelmében egyebet mit felelni: «Im' rózsát viszek!» Az ő atyja pedig, mint eszes ember, meggondolá, hogy nem volna rózsavirágnak ideje, magához hívá és meglátá keblét; hát mind szép rózsa-virág az apró

* E vonások mind magyar legendákból valók: *Szent László legendája* VI., VIII. és XI. — *Szent István legendája*.

portéka. Oh szeplőtelenségnek halhatatlan malasztja! Ime, az áldott mennyei király nem hagyá az ő szerelmes szolgáló leánya beszédét hamisságban. Az ő atyja pedig elcsodálkozék rajta: «Ez leányzó, ha élhetend vala, még nagygyá lészen!»

Minden kényes helyzet megoldására, a középkori fölfogás szerint, egy-egy csoda szolgált, még az öltözet hiányain is csoda segített, a mint ezt a legendás könyv *(Érdi-codex)* következő helyéből láthatjuk. Ismét szószerint idézem, hogy példát adjak a középkori fölfogásra és elbeszélésre: «Történék, hogy egy jobbágyfiú Rómába menet, betére az herczeghez (Sz. Erzsébet férjéhez), hogy láthatná az szent asszonyt, kiről olyan nagy jó hír jár. A jámbor herczeg nagy jó kedvvel fogadá és mikoron lakmározott, kéré az úrfi, hogy érdemlené láthatni Szent Erzsébetet. Legott megüzeni neki az ő ura, hogy jönne alá hozzájok. De Szent Erzsébet felele, «hogy nem volna szükség». Oka ennek vala, mert ez világ dícséretét nem

kívánja vala, másod pedig, mert tisztességre való ruha-öltözete nem vala.» (Kétségtelenül, mert odaajándékozta a szegényeknek.) «Az ő ura ismét azt izené, hogy egyebet ne tenne. Az szent asszonynak nem lőn mit tenni: el-bemene imádkozó czellájába és mikoron imádkozék, íme ur-isten angyala szépségű ruhát és nagy, drága kövekből fűzött koronát hoza őneki».

A természeti erőket nem kellett meghódítani, mint ma: azok mind eleve is az erkölcsiség szolgálatában voltak. Az ég egy ragyogó csillaga leszáll és László sírja fölött tündököl két órán át. Az állatok is mind közreműködnek az erkölcsi rend létesítésében, vagy házi állatokká szelídűlnek vagy jelképies szolgálatokat teljesítenek. Midőn Szent Benedek a Vág partján vértanú-halállal múlik ki, egy sas egy évig lebeg a víznek fölötte.* Szent Erzsébet

* Maurus: *Szent Benedek élete.*

halálos ágya fölött egy édesen zengő menynyei madár szárnyal.

A magyar középkor legendás alakjai közűl előnkbe lép Szent Margit, IV. Béla leánya is: sárral szennyezett, durva szőrkámzsában, elkínzott, véres testtel; derekán szeges vasöv, kezében töviskes korbács; sóvár, könnyes aszkéta szeme fájdalomtól és gyönyörtől megtört. Az apácza ebben a korban nem volt kevésbbé hős, mint a lovag.

Hogy milyen végletes volt a középkornak vallásos rajongása, mennyire lábbal tiport exaltatiójában mindent, a mit emberileg szentnek tartunk, a vallás kedveért, azt is meglátjuk magyar legendáink tükrében. Midőn Szent Erzsébet meghallja, hogy férje, ki az ő tanácsára az igéret földére ment, ott a pogányokkal való harczban elesett, Erzsébet «nagy halaat ada raytta im istennek». A mint szomszédai megtudják, hogy Erzsébet urának halála után egyedül maradt, reá támadtak és kiűzték

jószágából. «Nem lőn — így beszél a legenda — mit tennie ez nemes királyi magzatnak, beszorula egy disznó-barom akolba, hálát adván Úristennek a rajta lett nyomorúságon. Reggel fölkelvén, mene az Szent Ferencz barátihoz és kéré, hogy énekeljék meg az *Te deum laudamust* ő érte. Mikoron az utczán elmenne, egy agg nő elől találá, kivel a szent sok jót tett vala. Ez az agg nő a szent asszonyt el-betaszítá az sárba, Erzsébet ezen is nagy örömmel hálát ada Úristennek.»

A *zent azzonyállat* — mint a legenda nevezi — ezután mindinkább átlátja a világ hiúságát. Meg akar maradni szegénységében. «Annak okáért — beszéli folytatólag a legenda, — hogy semmi gondja ne legyen az világiakra, ő imádságban könyörge az ő Jézus urának, hogy minden ez világi jókat megutálhassa: továbbá, hogy az magzatainak emlékezete és szerelme az ő szívéből kitávozzék.» E naptól fogva aztán sok mennyei jelenet, édes-

ség, örvendetesség, szózat és felelet jött hozzá . . .*

Lehet-e tovább menni az önmegtagadásban? Lehet-e erősebb ellentétbe helyezkedni az örök emberi természettel? Valóban, e néhány legendai vonásban megvan a középkor egész tragikuma: világmegvetésének erkölcsi nagysága és természetellenes véglete.

Valamint ég és föld, természet és csodavilág összefolyt a középkori ember képzeletében, úgy összefolytak benne az idők is. Különbséget nem ismer a különböző kor emberei közt: azt hiszi, a világ mindig olyan volt a milyen most, és mindig olyan marad. Mennyire változtak a törvények, az erkölcsök, az élet föltételei, a szokások, azt a legtudósabb középkori sem tudja. Hogy a középkor maga hosszú történelmi fejlődés eredménye és hogy az erkölcsök és

* *Nyelvemléktár* V. 484.

az emberiségnek szellemi meg anyagi állapotja még a jövőben is majdan egyre változik — mindez nem fordúlt meg emberi agyvelőben a középkor ezredéve alatt. A multról nem tud semmit biztosan, a jövőre nem gondol. Élete viszonyain javítani, az emberiség sorsán könnyíteni — ez nem az ő dolga. A haladás eszméje ismeretlen előtte.

Innen az a nagy naivitás, a melylyel a középkori művész művészetének majdnem egyedüli tárgyát: a bibliát fölfogja. Az ó- és új-testamentum emberei mindenben ugyanolyak, mint azok, kikkel a művész mindennap az útczán találkozott. Innen van, hogy minden középkori mű, mely a múltat akarja föltüntetni, tele van belső és külső anachronismusokkal. Ez a hiány bizonyos biztonságot adott a művésznek (a naivitás biztonságát), de műve száz mértföldre elmarad a valóságtól. A kassai dóm festményein példáúl a megváltókorabeli Jeruzsálem egészen olyan, mint a XV. századbeli Kassa.

A történeti időérzék e hiánya hamisította meg a krónikákat is. Magyar krónikáinkban például Attila és Árpád kora egybeolvad; egy-két évtizeddel Attila halála után foglalják el a magyarok Pannoniát; Attila két közvetlen unokája Árpád zászlaja alatt harczol. Attila különben Spanyolországot is meghódította — így beszélik krónikáink — és ispánokat telepített le oda: innen Spanyolország neve: Ispánia. Álmos és Zoltán vezérek leírását, Béla király névtelen jegyzője szószerint kiírja Darius Phrygius trójai háborújának azon helyeiből, hol Castort és Polluxot, Hectort és Parist jellemzi.* A trójai háború, Attila meg a honfoglalás kora, a krónikásra nézve nem igen különböznek. Trója és Lebedia, görög, hun és magyar őskor, a X. század Krisztus előtt és a X. század Krisztus után — ez mind összefolyt

* Lásd ezekre nézve: Kézai krónikája XV. fej. — XI. fej. Marcus krónikája V. fej. (Mátyás Flórián kiadása). — *Chronica hungarorum* recensuit M. Florianus I. 2—246. lap.

képzeletökben, megkülönböztető jelek nélkül.

Úgy mint a középkori ember eszén a képzelet, úgy uralkodik jellemén a temperamentum. Valamint képzelete nem áll a valóság, a külvilág realitásának szolgálatában, úgy temperamentuma sem illeszkedik a társadalmi együttlét kellékeihez. Képzelete is, véralkata is el-elragadja. Temperamentuma szintén korláttalan, féktelen: megérzik rajta, hogy nem ment át az utolsó 400 év szelidítő iskoláján. A mai gyermek, ki minden kis összekocczanásnál mindjárt hajlandó játszótársával szemben öklét használni, ki mindent elhisz, legszivesebben a hihetetlent, kiben nincs érzék a természet iránt és nem is tudja a világot bonyolult egésznek, magát pedig e nagy egész parányi közreműködőjének elképzelni, ki könnyen sír, de könnyen felejt is, ki mindjárt lelkesedik és hamar árulkodik — a mai gyermek, mondom, voltakép középkori ember. A ki a középkor e tőlünk eltérő lelki

különbségét nem tartja szem előtt, mint a múlt századbeli rationalista fölvilágosítók, nálunk például Bessenyei, az nem fogja a középkort megérteni, valamint az sem, ki a középkorban csupán a politikai alkudozások fonalát iparkodik megtalálni.

Hogyan érti meg, ha nem számol a phantasia e sajátos túltengésével és a vele járó hiszékenységgel, meg kalandossággal, szóval az érzelmek e naiv élénkségével, hogyan értheti meg, kérdem, a keresztes háborúkat, ezt a nagylelkű naivitást, ezt a szent őrülést? Hogyan érti meg teszem azt a jelenséget, hogy a gyermekek keresztes járatában, egyszerre ezer meg ezer gyermek vallásos rajongásában fölkerekedik, énekelve és — verekedve elvonul, hogy egy távol világrészben a szent sírt meghódítsa? Ha egy vár(s tornyait pillantják meg az istenadták, ujongva elkiáltják magokat: *Íme, Jeruzsálem!* de hiába örülnek: egyikök sem éri el a szent várost.

A kiben a véralkat oly korlátlanul ural-

kodik, mint a középkori emberben, abban minden érzés élénkebben nyilvánúl, a heves érzelmek pedig mintegy belső robbanást okoznak. Minő heves, meggondolatlan tetteket, minő kegyetlenkedést találunk Szent István életében, ki rokonát, az ártatlan Vazult, megvakítja, csakhogy ne érvényesítse jogát a magyar trónusra? Pedig István a középkor legjámborabb, legmérsékeltebb fejedelmeinek egyike! Könyves Kálmánról a külföldi krónika is azt írja, «hogy minden élő fejedelmet fölülmúlt tudományra nézve,»* de nagy műveltsége nem akadályozta abban, kogy Álmosnak és kis fiának szemét ki ne tolassa. Mennyire *középkori* ilyen értelemben Nagy Lajos, sőt még Hunyadi János is, ki Moldova várában minden hadi fogolynak kiszúratja fél szemét, levágatja kezét és orrát.**

* *Chron. polon.* II. 29.

** Dlugoss: *Historiae Polonicae* XIII. könyv, 1449. évhez. Gubernator omnibus Bohemis et Po-

A magyar középkorban kevesebb a vallásos láng, kevesebb a rajongás, kevesebb a türelmetlenség, mint nyugaton. A magyar népben minden időben valami tartózkodó józanság nyilatkozik. Politikai fejlődésünkre ez nagy szerencse; de ugyanez az erény megfosztott bennünket a középkori exaltatio költői gyümölcseitől. Hogy azonban a kereszténység a nemzeti elemmel mégis összeforrt, hogy nem maradtak csupán párhuzamos tényezők, hanem egybe is olvadtak, annak bizonyítéka középkori mondáink és műemlékeink közt föllelhető. A Boldogságos Szűz nem csak egyházi alak, hanem Magyarország védasszonya is. Volt nekünk is királyunk, ki az egyháznak szentje, a keresztes vallás keresztes vitéze és egyszersmind a magyar nép legkedveltebb daliája: Szent László. Ő az egyedüli királyunk, kinek emléke a népmondában,

lonis . . . utrasque manus et sumitatem majorem nasi truncat et unum oculum evelit.

a műköltészetben, egyházi legendákban és templomfalak freskóin fönmaradt. Egyaránt tárgya a középkori magyar szobrászatnak és a buzgó ügyefogyott egyházi lyrának. Miniatur-festő, krónikaíró, ércznöntő, képfaragó, éremvésző, ódaköltő, freskóíró — minden művész az ő nagy emlékének szolgálatába szegődik. Szent László a magyar nép első eszményi alakja, kinek nyoma művészetünkben is fönmaradt. Érczszobra, a magyar középkori képzőművészet legjelesebb alkotása, Nagyváradon emelkedett;* szent életét leírta a *Szent László király magyar legendája* és megrajzolta a Mark krónikás miniatur-festője; dicséretét a Szent Lászlóról való ének tartotta fönn magyar, a *Peer-codex* latin versekben: *rózsákat szaggattál s koronádba fűzéd,*

* Képedet föltették az magas kőszálra,
Fénylik mint nap, salyog mint arany,
énekli a magyar egyházi dal. (Splendet ut sol, fulget ut aurum, mondja a latin költemény.)

írja róla a régi költő; hőstetteit a legtöbb középkori templom falképein láthatni.

Egyházunk, költészetünk, képzőművészetünk, néphagyományunk és krónikáink egyaránt közreműködtek, hogy Szent László eszményi lovag-alakját föltüntessék. Az eszményi magyar középkor benne tetőzik.

Egy korszaknak szelleme nemcsak betűvel és szóval fejezi ki magát, nemcsak szobrokban és festményekben szólal meg, hanem épületekben is. A középkori szellemet az építkezés szintén kifejezi. Nálunk is, mint nyugoti Európában, a középkor majdnem minden nagy építkezése egyházi. A középkori ember kis, sötét házakban, szűk útczákban lakik; temploma azonban nagy, tág, pompás épület: a kővé vált áhitat. Nekünk négy világraszóló középkori műemlékünk van: mind a négy a vallásosság műve: a jáki román templom, a kassai gót dom, a pécsi székesegyház és a lőcsei nagy oltár.

A legremekebb középkori ötvösmű, mely

nálunk díszlik, szintén vallásos czélú: az esztergomi Mátyás-kalvária. E korban általán minden művészt a vallás ihlet: többi foglalkozása csak mellékes. A középkori képzőművész ép annyira kifejezője az uralkodó vallásos szellemnek, mint a könyvszerző; szobrai és festményei ép oly rajongóan naiv vallásosak, mint az a kis pergamentcodex-könyvtár, mely mint a középkori magyar irodalom foglalatja reánk maradt.

Maga az árpádkori magyar templom typusa: a székesegyház, melynek négy sarkát négy megerősített torony védte, mintegy visszatükrözi a középkori szellem két főirányát: a harcziasságot és a vallásosságot. Egyszerre templom is, erősség is.

Az egyéni jellemvonások általán a középkorban nem igen fejlődtek, ezért is nincsen vagy csak kivételesen egyéni lyrája. Kiki egy-egy testületnek tagja: a lovag, a pap, a mesterember. Testületekben pedig bizonyos átlagos sajátságok fejlődnek: a specialis, eltérő, egyéni vonásokat nem

ápolják. A középkori könyvekben és műremekeken, a mennyiben nem vallásiak, az érzelmek bizonyos fejletlensége, tompasága lep meg bennünket: mintha az emberi lelket is, mint a természetet valami fátyol borítaná.

Természetes, hogy ily korban a lélektani megfigyelésnek nincsen helye: az emberek nem figyelik meg se önönmagokat, se társaik lelkét. A középkori költészetben a tett minden; az a belső, lelki processus, mely a tettet megelőzi és eredményezi, semmi fontosságú az ő szemökben.

Ha keresztmetszetet vághatnánk a középkori magyar lelken át (legyen szabad ily durva hasonlattal élnem, oly fínom imponderabiliát illetőleg), ha mondom, átmetszhetnők e lelket, azt találnók, hogy van benne három réteg. Az első, ősnemzeti réteg, oly sajátságoké, melyeket őshazájából magával hozott e nép. A második, egy magasabb műveltségű réteg, melyet turk, szlovén, német és olasz szomszédjainak

köszön. A harmadik, a keresztyén réteg. Hogy minő érzelmek és eszmék tartoznak az egyes rétegekbe, arra nézve — költői maradványok híján — analogiák szerint csak hozzávetések lehetségesek.

IV.

A renaissance kezdete.

A XV. század, mely nálunk a Hunyadiak százada, egész Európában a nagy átmenet korszaka a közép- és újkor közt. Új korszak annyit tesz, mint új emberek. Milyenek voltak ezek az új emberek? Miben különbözött egy X. századbeli európai egy XV. századbelitől? A középkor embere a renaissance-étól?

Mindenek előtt rohamosan tágúl ebben a dicső században az emberiség physikai látköre. A nagy fölfedezők merészsége, szívóssága, az ismeretlennek szenvedélye földeríti a mesék távol országait. Portugálok,

spanyolok és olaszok mintegy hősies sportot űznek földrajzi fölfedezésekkel, különösen a XV. század kezdete óta. Húsz év alatt többet födöznek föl, mint azelőtt húsz század alatt. 1486-ban már körűlhajózza Diaz Bertalan Afrikát (a Jóremény fokát). Hat évvel később szembeszáll Columbus egy ismeretlen óczeán rejtelmeivel és fölfedezi az amerikai útat és később Dél-Amerikát (vagy a mint ő hitte: a paradicsomot). Ismét hat év múlva, Vasco da Gama, a mesés India partján köt ki, Cabral pedig két évvel utóbb Brazilia pálmakoszorúzta partján tűzi ki a világhódító portugál zászlót. A világ nem oly nagy, mondják ekkor már az olaszok: *Il mondo e poco!*

De van e kornak mindezeknél fontosabb fölfedezése is; egy, a középkor nem ismerte területet találnak meg a renaissance idejében, melynek természetét és sajátságait ekkor leplezik le; oly fölfedezése, mely jóval fontosabb és mélyrehatóbb, mint mindaz, a mit spanyol és portugál kapitányok,

meg conquistadoresek föl bírnak találni: fölfedezik az emberi lelket, a belső embert. Ekkor ébred föl az érzék a lelki jelenségek megfigyelése iránt.

Hogy ez valóban így van, nem nehéz kimutatni. Vegyünk elé egy középkori írót és egy újkorit. Csakhamar észre fogjuk venni, hogy az egyiket, a középkorit, az elbeszélésnél a tettek érdeklik, tehát az, mit cselekszenek hősei, minő akadályokkal találkoznak, és minő következményekkel járnak ez akadályok reájok: szóval, őt cselekvésöknek térben ható eleme érdekli. Azt a belső, lelki processust, mely a tettet szüli, mely lelkünk különböző rúgóit működteti, hogy benyomásokból érzelmek, érzelmekből vágyak, vágyakból indulatok lesznek, melyek aztán a tettben, a cselekvésben mintegy explodálnak: mindezt a középkori költő nem tünteti föl. A lelki jelenségek finom szövedéke és bonyolúlt jelenségeinek megfigyelése iránt a középkornak nem volt semmi fogékonysága: hisz az olyan ember-

nek, kiben uralkodó a képzelet, mely a csodás felé viszi, meg a temperamentum, mely erőszakos tettekre ösztönzi, az olyan embernek vajmi kevés érzéke lesz psychologiai részletek iránt. Vegyük elő ezután az újkori írót. Ez első sorban a lelki élet leírója. Ha cselekvést beszél el, meglesi az indító okok küzdelmét az emberi szívben, meglesi mind azt, mi történik bennem *mielőtt* cselekszem? A középkort az érdekelte: mi történik; az újkori költőt az: miért és hogyan történik valami?

E lélektani érzék, melynek alapját a renaissance kora veti meg, később még bámulatosan fejlődik. Még a drámában is találunk hősöket, kik nem cselekszenek: egész érdekök a költő fölfogása szerint abban rejlik, minő változásokon megy át lelkök. Ilyen Shakespere Hamletje, ilyen Goethe Iphigeniája, ilyen Byron Manfrédje. Hamlet belefárad a motivumok harczában, mielőtt a tetthez jutna: ő nem tud cselekedni. Manfrédet a múlt hipnotizálja: ő nem

akar cselekedni. Iphigénia nem cselekszik, mert nem azzal akar hatni, a mit tesz, hanem azzal, a mit fenkölt lelkülete inspirál.

De a renaissance korban nemcsak az a fogalom változik meg, melyet az ember önmagáról alkotott: megváltozik maga az ember is. Azok a lelki erők, melyek elnyomva lappangtak a középkori emberben, fölszabadúlnak és szárnyra kelnek. Az egyéniség tudata nagy erővel lép föl; vele fölébred az emberi méltóság érzete is ezer éves álmából; a kételkedés meg a kritika szelleme kibontakozik. Az emberek a magok fejével kezdenek gondolkozni és a magok szemével látni. A politikai szabadságnak szeretete kifejlődik. A középkor tréfája többnyire ízetlenség, jókedve rakonczátlanság; most földerűl a humor, mosolyog az élcz. Minden téren fölfakadnak a classikus műveltség eltemetett forrásai. A formaérzék nagyot változik, az emberek mintegy beleszeretnek az emberi testbe, mohón keresik és ujjongva megtalálják a nagy festők és

képfaragók a testi szépségnek eszményét, melyet a középkor pogánynak bélyegzett. A szellemességnek ismét van értéke, miután a középkor csak a subtilitásokat tudta megbecsülni.

A lelki erőkkel egyetemben átalakul e korban a tér- és időérzék. A földrajzi és természettudományi ismeretek gyors haladása megváltoztatja azt a nézetet, melyet az emberek magoknak a térben és időben való helyzetökről alkottak. Az ember már nem középpontja és czélja az egész természetnek; földünk bolygók közt csak egy bolygó, melynek alakját és nagyságát már pontosan meg tudják határozni. A mindennapi csodákba vetett hit meggyöngül, a mint mindinkább kutatni kezdik a természetet. Az időben is helyesen kezdik fölfogni az embert: a mint jobban elmélyednek a classikus írókba és az ő révökön behatóan megismerkednek az antik világgal, mindinkább felötlik, mennyire különböztek az ókori erkölcsök, szokások, intézmények a jelen-

től: mennyire változik és fejlődik az ember és mindaz, a mi körűlveszi az idők folyamában. Mátyás király már arról vitatkozik udvari embereivel, mi az ő koruknak és a középkornak hátránya és előnye az ó-korral szemben. A XV. század történetírói is megkülönböztetik a történelmi múlt egyes korszakait; a múlt már nem foly össze, hanem bizonyos jellemző sajátságok szerint különválik. Mennyire különbözik e részben a Mátyás udvarán élő Bonfini, ki már érti és jellemezni tudja a római világ nagyságát, középkori elődjeinek, például egy Kézai Simonnak vagy a Névtelen jegyzőnek uniformizáló tompaságától.

A festészetben és szobrászatban is ebben a században fejlődik a helyes történelmi időérzék. Mantegna András, Janus Pannonius paduai barátja, volt e téren a genialis úttörő.* Képein a római élet minden rész-

* Mantegna lefestette Janus Pannoniust is barátjával, Galeottóval egy képen. E kép azonban, úgy látszik, elveszett. Janus Pannonius föllengős

letét a legalaposabb archæologiai kutatás alapján reconstruálta és bámulatos művészi erővel fölélesztette. Ezzel együtt fejlődik, a mit földrajzi hűségnek (couleur locale) szokás nevezni; annak a különbségnek a tudata, a mely éghajlatra, növényzetre, állatvilágra, földrajzi helyzetre nézve két messze eső hely közt van. A bibliai jelenetek immár nem történnek abban a városban, a melyben a festő épen lakik: már megvan rajtok a keleti természet sajátossága: keleti nép typusa és a keleti nap aranya.

Ez az enyhe levegő-áramlat, ez az olasz tavasz még a XV. század derekán érkezik hozzánk. A művészi renaissance egyik kezdeményezője Masolino már 1425-ben Székesfehérvárt és Ozorán fest.

Hunyadi János, az utolsó nagy középkori

költeményt írt róla Mantegnához. A képet Barbaro d'Aquilea is említi, ki azonban valószínűen csak e költeményből ismerte. Morelli: *Notizie d'opere da un anonimo.* 145.

magyar, 1433 május 21-dikén Zsigmond király kíséretében ünnepélyesen bevonúl a Porta del Popolon át az örök városba, Rómába. Ekkor már itt szárnyát kezdte bontani a dicső renaissance. Észrevette-e Hunyadi? Kétségtelen, hogy Zsigmond királyban itt, a világ legnagyobbszerű romjai közt, fölébredt az érdeklődés az ó-kor iránt. Nem kis része volt ebben egy anconai kereskedő tudósnak, Kyriakónak, ki a királyt Sienától Rómáig kisérte és figyelmét fölhívta a classikus maradványokra. Kyriakóban volt valami Schliemannból: a pénzszerző kereskedőnek gyakorlati leleménye és speculativ ravaszsága összeforrt benne a humanista rajongó lelkesedésével. Csakhogy Kyriako keze még szerencsésebb, lelkesedése még forróbb és még naivabb: olyan szeretetreméltó, kissé félszeg, de fölötte érdekes alak, minőket a renaissance kora nagy számban teremtett. Egész életét a classikus világ földerítésének szentelte: lelkesedésén meglátszik, hogy az ő korában

a római és görög irodalomnak még egy oly ingere is volt, mely azóta eltűnt: az újdonság ingere. Mint kereskedő-segéd olvassa Dantét; Dante vágyat kelt benne Virgil olvasására; miután e czélból megtanúlt latinúl és Virgiliust részben könyv nélkül tudja, csak egy a vágya: a költők királyát, Homerost olvashatni. Konstantinápolyban megtanúl valamit görögűl és régi kéziratok segítségével tökéletesbíti nyelvismeretét. Beútazza több ízben a görög szigettengert, rajongó áhítattal jár az Akropolison, melyet ő még megcsonkítlanúl lát és lerajzol. Kis-Ázsiában, Macedoniában és Thraciában is megfordúl; mindenütt a görög szellem nyomán jár, kéziratokat meg szobrokat gyűjt, érmeket vásárol és föliratokat másol. Mily nagy az öröme, midőn egyszer Cyprus szigetén kiköt hajójával s egy kolostor kéziratai közt megtalálja és a szerzetesektől megveheti a rég keresett Homerost! Ez volt tulajdonképeni görög nyelvmestere. Sokféle útazásán annyi régi görög kéziratot gyűj-

tött, hogy ládaszámra szállíthatta a velenczei kikötőbe; vagy 300 görög művet talált, melyeknek jó része az irodalmi újdonság hatásával volt a kortársakra. Ez a régiséggyűjtő kereskedő volt Zsigmond király ciceroneja Rómában, az ó-kori maradványok közt. Kyriako föl is használja ezt az alkalmat, hogy a királynak lelkére kösse a műemlékek megvédését. Fölkérte, ne engedje, hogy az épületeket és szobrokat mészszé égessék és hogy a régi római építkezéseket márványbányáknak tekintse a lakosság. A király nagy figyelemmel hallgatta mindezt, fájdalommal elmélkedett az antik világról, melynek emlékei romba dőltek és mint római császár megígérte oltalmát. Mennyiben osztozkodott Hunyadi János királyának érzelmeiben, nem tudjuk; bizonyos, hogy neki is imponált az ó-kor és hogy az újítás néhány vezérférfiával összeköttetésben volt. Maga Hunyadi, öreg létére is a latin írást kezdte tanúlni. Korának egyik legnagyobb olasz humanistája, Pog-

gio, két igen elegáns levelet írt Hunyadinak, melyben bámulatát fejezi ki a nagy hős iránt és késznek nyilatkozik hadjáratairól nagyobb művet írni, ha Hunyadi kezéhez juttatja az anyagot. Ez a terv azonban dugába dűlt; az az év, melyben Poggio levelét írta, volt a szerencsétlen rigómezei csata éve.*

A renaissance napja, mely Hunyadi János alatt csak az ég szélén derengett, ragyogva sütött ki Mátyás király alatt.

* Poggio leveleit Abel közli: *Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon*, 158. l. (A. Mai *Spicilegium*a után.)

A M.N. MUZEUM KÖNYV-TÁRA

V.

Mátyás király mint a renaissance embere.

Mátyás, kit kiváló humanisták neveltek, már valóságos renaissance fejedelem, olyan mint olasz kortársai, a nagy Lorenzo il Magnifico, vagy az urbinói és milanói fejedelmek, Montefeltrei Frigyes és Lodovico Moro, kik szintén szenvedélyesen szerették az új fényt és az ízléses kényelmet, a művészi pompát, antik maradványokat, az imádott ó-kor minden fénytörését, szép képeket és szobrokat, a remeken kiszínezett írott könyveket, melyek közűl egy-egy többe kerűl, mint Raphaelnek egy képe. A szellemi világ középpontja e században

Olaszország; Mátyás azon van, hogy csatornát ásson, mely onnan hozzánk vezeti e nagy szellemi áramlatot.

Ha ebbeli törekvésében tekintjük Mátyást, elmondhatjuk róla, hogy ő az első modern magyar ember. Annak a rendkívüli kornak, melyben élt, minden fénye ott ragyog, minden árnyéka ott borong az ő nagy alakján. A mi az előtte való korban, a mi édes apjában jeles és typikus, az mind középkori: Mátyás már valódi renaissance alak, kit egy világtörténelmi korszak tátongó mélysége választ el édes apjától. Azok a vonások, melyeket az olasz renaissance vezérférfiainál találunk, azok mind megvannak benne is. Van az ujjászületés korában középkori elem is: úgy mint a hajnalban is megvan nemcsak a kelő nap derengése, hanem van benne valami az éj árnyékából is. Van Mátyásban is középkori vonás, mint szellemi rokonaiban, Lorenzo il Magnificóban, Arragoniai Alphonsban: de sarkalatos tulajdonságaira nézve ő is renaissance-

ember. Ha typikus képet akarunk arról, minő volt az ember lelkiállapota az újjászületés korában, Olaszországban sem találunk jellemzőbb példát a Mátyás királyénál. Nemcsak a szobrok, melyeket emeltet, azok a műtárgyak, melyekkel magát körűlveszi, nemcsak ezek javafajta renaissance művek; ő maga is már kora ifjúsága óta itta azt a bódító tavaszt, melynek egy árama elébb csapott be hozzánk, mint a többi Európába. Jelleme és műveltsége, hajlamai és előítéletei, képzelete és véralkata egyaránt a renaissance talajában gyökereznek.

A renaissance-emberben a test szilajsága, az indulatok féktelensége szorosan összeforr a művészet és a pompa iránt való érzékkel; megvan benne a phantasia élénksége, a szellemi tehetségek sokoldalúsága, de alattomossággal és szónoki, csalfa szóbőséggel egyetemben; az antik világ értelmes bámulata és e mellett nyers babona; fínom elmésség és kérlelhetetlen erély. Mind ez így van Mátyásban is.

Képzelete hatalmas és rendetlen. Óriási tervek forrnak benne, mint olvasztó-kemenczében a nemes érczek és a füstölgő salak. Hol a cseh királyi, hol a német császári koronát akarja megszerezni. Ugyancsak a dunai tartományokat akarja meghódítani és a törököket Európából kiűzni, keresztyén hitre téríteni és a Kaukazusba visszaszorítani. Majd ismét kalandos ürügyek alatt Konstantinápolyban a szultán trónusára akar űlni. Ez az utóbbi terv arra van alapítva, hogy Mátyás egyik nagynénje a török szultán háremjébe kerűlt.

Az újjászületés százada rendkívül kifejlesztette kortársaiban az egyéniség érzetét: az emberek szabad, sőt korláttalan személyiségnek érzik önmagokat, nem valami nagyobb egész alárendelt részének. E korban, melyben ki-ki kezdi magát érezni, melyben az emberekben megvan a hajlam a szenvedélyes, lázas élvezetre, rendkívül erős egyéniségekkel, erőszakos jellemekkel találkozunk. Ennek megfelelően mutatkoz-

nak aztán az államéletben a zsarnokok, az autokraták. Olaszország csak úgy hemzseg a XV. és XVI. században a tyrannisoktól. Az akaraterőnek, a hatalmas személyiségnek e korláttalansága jellemzi Mátyást is, ki hol egy hét éves szép olasz fiucskát ültet az esztergomi primási székbe,* hol legközelebbi rokonát bebörtönözteti, barátait majd lázas gyorsasággal a legmagasabb polczra emeli, majd meg üldözi és ha neki úgy tetszik, kegyetlenül porba dönti.

A mi azonban mindig megvan benne, a mi őt annyira megkülönbözteti az Alpeseken inneni közönséges zsarnokoktól és őt a nagy olaszok közé emeli, az eszközeinek tudatos megválogatása a nagy czélok elérésében. Az ő politikája olyan, mint képzelete: nagyméretű. A mit tervez, az internationalis számításokon alapul. E számításba azután belevonja a közelében levő eszközöket, ép

* Magyarország első főpapjának aztán Ferrarából küldenek játékszereket. Az erre vonatkozó okíratot lásd *Mátyáskori Diplomátiai Emlékek* III.

úgy, mint a távol levőket: a szent földet ép úgy, mint Boszniát. Ő nemcsak egy-két állam politikai viszonyát látja maga előtt, hanem az egész európai politikai világot: Csehországot, Törökországot, Brandenburgot, Velenczét, a pápát, sőt még Franciaország és Spanyolország is figura az ő sakktábláján. Politikájának finoman szőtt szálai a burgundi udvartól, Merész Károlytól egészen Teheránig érnek. Török főurakkal nem kevésbbé van összeköttetésben, mint Iványal, az orosz czárral. A törököt a pápával fenyegeti, a pápát viszont a törökkel. «Ha a szent atya nem enged, esküszöm a szent keresztre, hogy én viszem a törököt Olaszországba», mondja a pápai követnek. Mintha a latin költőt idézné: Si flectere nequeo superos, Acheronta movebo. Mind e száz meg száz politikai combinatiót az ő izgatott, heves phantasiája és hidegen számító, kérlelhetetlen esze mozgatja. Hízeleg és fenyeget, kér és parancsol, megvesztegeti vagy meggyőzi ellenеit. Ha logikájával, fé-

nyes rábeszélő tehetségével, pazar és művészi ajándékaival nem ér czélt, hirtelen ügyességgel erőszakhoz nyúl. Ha erőszak nem biztat sikerrel, akkor mintha elfelejtette volna eredeti tervét, nyugodt, síma. De a mint az alkalom kedvezőnek látszik — egy szélroham és indulatainak tengere megint háborog.

Mátyás e szerint államférfiúi működésének lényegére nézve is renaissancebeli. Politikai terveinek leleményessége, föllépésének ereje, czéljainak nagyszerűsége, eszközeinek kiméletlensége a nagy Macchiavelli tanítványává teszik, Macchiavelli előtt. A renaissance-politikusok nemcsak egy-két állammal számítottak, hanem bevonták egész Európát terveiknek hálójába. A földrajzi határ szélesbülését mindjárt fölhasználták állami combinatióikban.

Ezt látjuk, ha Mátyást nézzük is. Egy XV. századbeli elme lázas erélye és gazdag képzelete működik előttünk, őserejének félelmetes szépségében. Van benne v

vad fönség, mint azokban a királyi oroszlánokban, melyeket budai palotájának seragliójában tartott és melyeket Janus Pannonius megénekelt. Egy nagy művész, kiben korának művészi ösztöne államalkotásban és politikai combinatiókban nyilvánúl. Ő maga valóságos politikus-művész, mint a hogy udvarában Traui Jakab építő-művész vagy Benedetto de Majano szobrász-művész volt. Minden politikai gondolat, mely Mátyás előtt támadt Magyarországon, kicsinyes ahhoz képest, a mit ez az izzó képzelet és az a törhetetlen, de fontolgató akarat megteremt.

E rendkívüli tervek szolgálatában azután a legnagyobb ravaszság áll. Mindig számít az emberi nem két fő gyengeségére: a hiúságra és a pénzvágyra. Csak úgy szórja a hízelgő szót és az aranyokat azok közé, a kikre hatni akar. Az újjászületés egyszersmind a rhetorok, a szónoki phrasis kora. Alkalmilag Mátyás is valódi humanista-rhetor, ki ha érdeke kívánja, nem fogy ki a

szép szóból, a ki elegáns körmondatokkal, üres czélzásokkal, csalfa igéretekkel, képmutató szóbőséggel tartja az embereket. Mindezt a legudvariasabb nyájassággal, fínom, lekötelező modorral teszi: a XV. század az udvariasságnak is egy új eszményét állította föl, melyet Olaszországban az előkelők már mind követnek. Nemcsak fínom modora vall Mátyásnál a renaissance-korára, hanem az is, hogy könnyen hajlandó alattomos eszközökhöz folyamodni. Ha fontos ügynél sem az egyik, sem a másik úton nem érhet czélt, akkor kiüti magát rejtett természete: féktelensége kitör és előttünk áll a ragadozó állat. «Úgy viselte magát — írja róla egy olasz követ — mint a dühöngő oroszlán.» Egy más alkalommal pedig oly hatással van reá Mátyás király, «mintha orrából, szeméből, szájából lángok törtek volna elő».*

* Fraknói V.: *Mátyás király* 367—375. lap. E könyv jelenleg egyáltalán az alapvető mű Mátyás királyra nézve.

Mátyás királyt nemcsak vérmérséklete, hanem a művészetek iránt való élénk fogékonysága is az újjászületés korának typusává teszi. Renaissance-fejedelem a legelőkelőbb stilusban.

Ő át akarja ültetni az olasz műveltséget Magyarországba: Budán a legválogatottabb olasz műtermékekkel diszíti királyi palotáját.* Egyre rendel szobrokat, képeket, festett codexeket, bútorokat, érmeket, szőnyegeket Olaszországból és különösen a renaissance szülővárosából: Firenzéből. Senki sem tudta Olaszországon kívül a firenzei nagy művészi és irodalmi jelenségeket jobban megbecsülni, mint Mátyás. Nem elégszik meg a nagy művészek műveivel, ők magokat is udvarához kívánja csalni.

A renaissance első villamos ütése — mint említettem — 1425-ben érkezik hozzánk, midőn Masolino Firenzéből, mint a firenzei

* Pannoniam alteram Italiam reddere conabatur. Bonfinius, VII. 653.

commis voyageurből magyar főispánná lett Ozorai Pipo vendége, Magyarországon fest. Mátyás gondoskodik arról, hogy ezt az első ütést hosszabb ideig villamos áram kövesse. Külső életéből különösen három körülmény magyarázza meg Mátyás erős hajlamát a renaissance iránt: első sorban az, hogy jeles humanisták nevelték, kik a classikus világ bámulatára tanították a fogékony gyermek-ifjút; másodszor, hogy udvarának fő emberei és legtehetségesebb főpapjai majdnem mind Olaszországban tanúltak és onnan magokkal hozták az olasz művészetet és a humanismus cultusát; harmadszor pedig, nagy befolyással volt Mátyás műveltségének irányára házassága: Beatrice a nápolyi udvarban nevelkedett, hol a tudományt és különösen a művészeteket rajongásig szerették; nagyapja a nemes Alfonz, korának legnagyobb mű-amateurje volt, Beatrice apja pedig, Ferdinánd, alattomos és kegyetlen ember volt ugyan, de szerette a művészetet, tudós akadémiát alapí-

tott és nagy buzgóan könyveket gyüjtött.

E körülményekhez járult még, hogy már a XV. század közepén is élénk forgalom volt Magyar- és Olaszország közt. Nemcsak kereskedők és zarándokok jártak ide-oda, de tanulók és festők is. Így — hogy csak festőt említsek — Ferrarában a XV. század negyvenes éveiben két magyar festőt találunk: Magyar Györgyöt és Magyar Mihályt. Ugyanazon időtájt három magyar tanuló van Ferrarában, köztök Janus Pannonius.[3] Mátyás király azon van, hogy az olasz művészek javát udvarához gyűjtse: a kik nem akarnak jönni, mint például Filippino Lippi, Verocchio vagy Caradosso, azokat legalább műveikkel képviselteti.

Legtöbbet dolgozott és leghosszabb ideig tartózkodott Budán Mátyás szolgálatában az Olaszországban nevelkedett dalmát művész: Traui János (Giovanni Dalmata).

Traui János magyarországi művei nem maradtak fönn vagy legalább nem ismere-

tesek: bizonyos azonban, hogy sokat dolgozott Mátyás számára és hogy Mátyás neki nemesi rangot adott, Traui János csak Mátyás király halála után hagyta el Magyarországot. A mi Olaszországban készült szoborműveiből, a római Szent Péter- és Maria sopra Minerva templomában, valamint a párisi Louvreban és a berlini múzeumban fönmaradt, az Traui Jánost a renaissance legfínomabb szellemű szobormű̈vészei közé sorolja. Vésőjének van valami attikai kelleme, minőt különben csak a florenczi korai renaissance mutat föl; nemes naturalismusát azonban a ruházat kissé modoros kidolgozása csökkenti.

Midőn Traui János (Giovanni Dalmata) Rómából Magyarországba érkezett, úgylátszik ő lett körülbelől tiz éven át Mátyás királynak fő építőmestere és legkedveltebb szobrásza.* Szobrainak csupán csak tárgyát

* A mi e dalmát művész szerepére vonatkozik, teljesen csatlakozom Pasteiner Gy. beható

határozhatjuk meg: részben magyar történeti személyeket ábrázoltak (Hunyadi Jánost és Lászlót), részben mythologiai alakokat. E szobroknak azután különös sorsuk volt. Egy félszázaddal később nagyobb részök már Konstantinápolyban van, a byzanczi császárok óriási hippodromjának romjai közt, a hová a győztes törökök vitték. Ott álltak e szobrok, Magyarország fénykorának emlékei, más dicső történeti emlékek közvetlen szomszédságában: mellettök emelkedett az a büszke érczkígyó, melyet (a hozzá tartozó arany háromlábúval együtt) a diadalmas görögök a thebai győzelem emlékeül, Delphiben állítottak volt föl. Mátyás szobrai szomszédságában állott Nagy Theodosius egyiptomi obeliszkje, nagy győzelmek emlékjele, ott állott Konstantinus császár diadaloszlopa is. És mind e népeknek, melyek dicsőségét hirdették ez emlékek, török rabigában voltak!

fejtegetéséhez (*Az építészet Mátyás alatt*). *Budapesti Szemle*, 1893 január.

Nagy világtörténeti viharok ekkép együvé sodorták a XVI. század második negyedében, ironikus véletlenséggel az egyiptomi, a görög, a byzanczi és a magyar fénykor e roncsait, III. Tutmes phárao, a salamisi győzők, Nagy Theodosius és Hunyadi Mátyás emlékeit egy circus-porond közepére, mely a törököknek lóistállóúl szolgált. A thebæi érczkígyó, az egyiptomi obeliszk, a görög császár büszke diadaloszlopa még ma is ott merengnek a nagy byzanczi circus spina-maradványai közt; a budai palota szobrait azonban már a XVI. században elpusztították a törökök.

A Traui művészen kívül még udvarába hívatta Mátyás a bolognai Aristoteles de Fierovantét, korának legkitünőbb mérnökét, kit renaissance-tudákossággal universalis tehetségeiért neveztek Aristotelesnek. Elébb V. Miklós pápa szolgálatában is volt, ki óriási monolith-oszlopokat helyeztetett el vele pogány templomokból a Vatikánba. Mátyás e nagy épitőt két évig 1468—

1470. foglalkoztatta nagyszerű hadi építkezéseinél. Bologna városa ugyan nem szívesen bocsátotta el a nagy építőmestert, de mégis elengedte, mert remélte, hogy szolgálatokat fog tenni a keresztyén ügynek a pogány törökök ellen.

Mátyás meghívja Firenzéből Camica Kelement, egyikét azon ügyes építőmestereknek, kik a nagy Bruneleschinek, az építészeti renaissance megindítójának csoportjához tartoztak. Camica azután Magyarországon maradt és itt halt meg. De mind ezzel nem éri be Mátyás. Ő mindenbe maga is be akar hatolni, szereti magát önállósítani és ezért lefordíttatja az udvarán élő Bonfinivel Filaretének *Építés vezérfonala* című művét. E mű nagy megvetéssel szól a gót építészetről és határtalan lelkesedéssel az antik művészetről.*

* Bonfini fordítása, melyet Mátyás számára készített, megvan kéziratban a velenczei Marcus- és a római Vatikán-könyvtárban.

A korai renaissance nagy művészei közül Andrea del Verocchio, a világ legszebb lovasszobrának, a velenczei Colleone-szobor szerzője dolgozik Mátyás számára: classikus vonatkozású ércz domborműveket és egy márvány kútat. Később Andrea del Verocchio nagy tanítványának, Leonardo da Vincinek egy madonnája kerül a budai udvarhoz.*

Filippino Lippit, a kora renaissance egyik kiváló festőjét is meghívja, de ez nem jön el, hanem Firenzében fest két képet (due tavole molto belle — mondja Vasari): Mátyás arczképét érmek után és egy Úrvacsoráját.[4] A híres Benvenuto Cellini két nagybátyja, Andrea és Francesco szintén Budán, Mátyás udvarában működtek mint műiparosok és képfaragók. Tudnunk kell, ha e korszak művészeti viszonyait meg akarjuk érteni, hogy az építőmesterség a műasztalossággal

* Fraknóinak elfogadható hozzávetése. Lásd Csánki: *Mátyás udvara* (Előszó).

akkor még összeforrt, ép úgy, mint az aranyművesség a szobrászattal.

Caradossót, a páratlan lombardiai éremkészítőt és ötvöst, szintén meghítta Mátyás király Budára; ő ugyan nem jött, de dolgozgatott Mátyás királynak. Talán vele készíttette Mátyás a renaissance-ötvösség egyik legnagyobb remekét: az esztergomi kalváriát, mely azután Corvinus János révén Bakócz prímás birtokába került. Jeles, ámbár ismeretlen firenzei vagy velenczei kéz műve az az elefántcsont oltárszárny, melyet Mátyás Kloster-Neuburgnak adományozott és mely sok hányatás után most a párisi Louvre renaissance-műkincsei közt díszeleg (úgynevezett *Retable de Gran*).

A leggenialisabb olasz művész, ki Mátyás budai udvarában megfordúlt, a fiatal Benedetto da Majano volt, ki később a firenzei Strozzi-palotát, a paloták e palotáját építtette. Benedetto da Majano már Firenzében dolgozott Mátyás számára. Engedve Mátyás meghívásának, Budára jött és itt

intarsia (berakott fa) munkákat és szobrászati műveket készített a király számára.*

A Mátyás udvarában működött művészek közt a firenzei Ammanantinit is föl szokták említeni.** Azonban ez az «elhízott asztalos» — mint Firenzében nevezték — már nyolcz évvel Mátyás trónralépte előtt halt meg. Élete története elég különös. Nevéhez egy korában híres tréfa emléke is füződik. A nagy Bruneleschi, a firenzei dom-kupola épitője, néhány víg társával fölhasználta Ammanantini hiszékenységét és következetes, ügyesen alkalmazott összebeszélés alapján, melyben Bruneleschi társai is részt

* A bécsi műtörténeti múzeumban őrzött két híres márványdombormű, mely Mátyást és Beatrixet ábrázolja, valószínűleg nem Benedetto da Majano műve, hanem Olaszországban érmek után készült.

** Ez adat egy könyvből a másikba vándorol, úgy hiszem Milanesinek egy félreértett jegyzete alapján (Vasari-kiadás III. 334). A kövér asztalos megtréfáltatását Manetti egy novellája beszéli el.

vettek, elhitették vele, hogy ő ki van cserélve, hogy más ember lelke szállt belé. Ezt a tréfát a kövér Ammanantini annyira zokon vette, hogy elhagyta Firenzét és bújában — úgy látszik azonban, a nélkül, hogy húsából valamit veszített volna — Magyarországba vándorolt; itt aztán földijének, a firenzei kereskedőből törökverő főispánná lett Ozorai Piponak udvarában mint műfaragó tartózkodott. Magyarországon fölvitte Isten a dolgát: Zsigmond király, Ozorai Pipo révén, megismerkedett a kövér műasztalossal, ki azután mint firenzei diplomata tartózkodott Budán. Úgy látszik, kétlelkűsége e részben nem szolgált akadályúl. Mint diplomata és kiérdemesült műasztalos Magyarországon halt meg 1450-ben.

A renaissance-ízlésnek megfelelően, lépten-nyomon classikus tárgyú szobrokkal találkozunk Mátyás palotáiban és kertjeiben, akár egy római imperator villájában. A budai királyi palota előtt például ércz Herakles

állt őrt, az udvarban Apollo, Diana és Pallas Athenæ szobra díszelgett. A porphyrba eresztett ércz ajtó táblái Herakles 12 munkáját mutatták. A palota műtárgyai közt előkelő helyet foglal el Nagy Sándor és Dárius ércz reliefje Verocchiótól. A visegrádi várkert márvány kútján a múzsák állnak, a középen pedig dévaj Cupido márvány tömlőből szorította a vizet.* Lodovico Sforza fejedelem Mátyásnak egy antik Bacchus-szobrot ígért, de nem küldte el, mert Mátyás e közben meghalt.

Mátyás nem lett volna valódi renaissance-fejedelem, ha szenvedélyesen nem szerette volna a festett kéziratokat, a miniatureökkel diszített codexeket. Egy nemes sport fejlődött akkortájt a művelt olasz fejedelmek és Mátyás király közt, ki pénzzel ugyancsak győzte a versenyt: évenként

* Csánki: *Mátyás udvara.* 169—183. lap. E könyv széleskörű tanúlmányok alapján van írva. A leírásokra nézve Bonfini IV. 7. könyv a fő forrás.

30,000 arany forintot adott ki könyvtárára, mely e szerint, mai érték szerint milliókba kerűlt.*

Könyvtárának kézirat-köteteit a firenzei első mesterekkel készítteti és példáúl Attavantesnek egy-egy codexért annyit fizet, mint akkortájt egy elsőrangú műremekért szokás volt fizetni.** Attavantesnek vannak olyan codexei, melyekben a korai renaissance üde kelleme a legfinomabb görög ízléssel párosúl. Gherardo, ki Attavantes után a leghíresebb miniature-festő volt, szintén festett codexeket Mátyás könyvtárának.

A művészet szeretetével karöltve járt ebben az időben az antik világ bámulata:

* Reumont: *Lorenzo di Medici.* II. 141.

** Midőn Mátyás meghal, Pietro de Medici Firenzében elkiáltja magát, mint egy szenvedélyes amateur, ki legveszedelmesebb versenytársa kidöltéről értesül: «Most már olcsóbbak lesznek a kéziratok!» Nyomtatott könyveket gyűjteni nem tartották előkelő szokásnak, mert a könyvnek nem volt oly művészi értéke, mint a szép kéziratnak.

a műértő olasz fejedelmek mind régiség-gyűjtők is. A mi ó-kori, azt nem mindig érti e kor, de mindig bámulja. Mátyás is nagy kegyelettel gyűjti udvarában az ó-kori maradványokat, oszloptöredékeket, sírköveket, fölíratokat, azonkívül híres görög és római szobrok bronz másait bírja, mint szenvedélyes gyűjtő;* a régi rómaiakról ő is, meghitt emberei is mindig a legnagyobb bámulat hangján szólnak és mintaképnek tekintik. A király — írja róla egy korabeli olasz humanista — még éjjel is olvas és vánkosai közt gyakran találjuk Curtius Rufusnak Nagy Sándorról írt történetét vagy Livius könyveit.** Mátyás ágensei különben egész Kis-Ázsiáig jártak régi görög kéziratokért. Ő maga beszélgetés közt gyakran idézett Virgiliusból, kit felesége, Beatrix is igen jól ismert.

* A fölíratos kövekről Mátyás palotája előtt ír Mommsen, *Corpus inscriptionum*. III. 413.

* A Corvina maradványai közt két-két Curtius- és Livius-codex is van.

Természetes, hogy nagyon megbecsülték azokat a férfiakat is, kik az ó-kori nyelv és irodalom ismeretét a jelen korral közvetítik: a humanistákat. Abban az időben az olasz fejedelmek és nagyurak is, részint valódi érdeklődésből, részint divatból humanista-tudósokat tartanak udvarukban. A tudósok akkor úgy vándoroltak, mint mai napság a vendégszereplő színészek; rendesen csak egy-két évre kötötték le magokat, néha nagy honorárium fejében, aztán megint a vándorbothoz nyúltak. A bolognai egyetem egy alkalommal 2000 aranyat fizet ily vándor-tudósnak, hogy lekösse. Mátyás nagy csoport tudóst és költőt gyűjtött maga köré: jeles philologusokat, olasz műveltségű főpapokat, antikizáló bölcselőket, orvosokat, szellemes fecsegőket, ravasz rhetorokat, nagytudományú csillagvizsgálókat, éhes polyhistorokat, hazájokból kiutasított astrologusokat és chiromantusokat, e nagy kor lángját és alját egymás mellett vegyest.

Mily boldogok vagytok ti tudósok — írja Mátyás király 1471-ben, egy híres, exaltált római humanistának. Nem véres küzdelmek, nem koronák, hanem az irodalom és az erény babérjai után epedtek! Néha el tudjátok még velünk is felejtetni a bősz háborúk zaját!*

Vessünk egy pillantást ez előkelő társaságra: a korabeli olasz, német és magyar források megengedik, hogy legalább néhány körvonással rekonstruáljuk magunknak ezt az udvart.

Lépjünk be a budai várpalota egyik díszes termébe. Benne megvan a renaissancekor minden ízlése, minden fénye. A termek falai hol tele vannak aggatva finom, aranynyal átszőtt gobelinekkel, hol magyar tárgyú freskókkal diszítve. A mozaik-padlót szőnyeg borítja; fönt a mennyezet aranyozott faragványokkal ékes. A természeti és a művészeti szépség egyaránt meglepi a

* Teleki: *A Hunyadiak kora.* XI. 455.

vendégeket. Ha a csiszolt porphyr-márvány keretű ablakhoz lép, melyet drága selyemkárpít diszít, és kinéz az ablakon, Buda és Pest vidékének gyönyörű panoramája tárúl eléje: a Duna ezüst szalagja zöld szigetekkel a síkság és dombok közé foglalva; ha a teremben körülnéz, művészi faragványú asztalokat vesz észre a terem közepén. Rajtok üveg szekrények, ezekben pedig mindenféle művészi bric-a-brac: antik érmek, arany szobrok, tükrök; mindaz, a mi egy gazdag amateur szemét gyönyörködteti. Nem messze ettől egy római nyugvó-ágy, selyemszövettel borítva: azután háromlábú antik székek, «a minők Delphiben voltak». A falon faragott könyvtár-állvány, melyet gyűrüre járó biborszövet borít. Ittvannak az új műveltség legnagyobb kincsei: az ó-kor és a renaissance nagy írói, selyem kötésű, ezüst kapcsos pergament codexekben, melyek mindegyike a miniatur-festészet egy-egy csodált remeke.*

* Csánki: *Mátyás udvara* 176—178. l. — Bonfini IV. Liber 7.

E pergamentumra írt könyvek belső díszítése phantastikus mese-világba vezet minket: színes renaissance ornamentumok virágoznak bennök, gazdag gyümölcsös ágak fonódnak a lapszélen, kis meztelen geniusok őzikéken nyargalnak vagy versenyt röpködnek pelikánokkal, gólyákkal és szivárványos pillangókkal; közbe-közbe tritonok vágtatnak, kezökben koszorús czímer, hátukon könnyű nympha, fürge majmok kúsznak a sűrű lombokban, melyek mögé mókusok lapulnak, arany virágok indáznak antik gemmák és domborművek közt.

E pompás terem egyik antik háromlábúján látjuk válogatott, finom öltözetben a társaság lelkét, a várpalota világhírű urát, Mátyás királyt ülni. Föltünő hosszú, sűrű, világos szőke haj veri vállát; arcza piros, homloka magas, nagy szemében a szellem és a vérmérséklet villámai.* A király köze-

* A király leirását többek közt Bonfini adja. (IV. Liber 8.) Legjobb arczképe arany érmén

lében magas, föltünő szép és fiatal főpap áll: ez a király kedvencze, Magyarország leghíresebb költője e században: Janus Pannonius. A jövő nem veti-e reá sejtelmes árnyékát? Ma még kedvencze, kit kegyekkel és dícsérettel elhalmoz: nemsokára kérlelhetetlen üldözésének tárgya, ki Mátyás pribékjei elől álruhában egy végvárba menekül, hogy ott korán és méltatlanul meghaljon.*

látható meg a bautzeni emléken. A legszebb egykorú eszményített arczképe a berlini (parosi márványból készült) dombormű. Mátyás arczképei különben — a bautzeni szobrot és a bécsi cs. múzeumban őrzött festményt kivéve — mind éremarczképeire vezethetők vissza.

* 1464-ben azt írja Mátyás Janus Pannoniusról, hogy ő dísze a királyi udvarnak és mindig kegyében iparkodik járni. Nyolcz évvel később levelet küld a szász herczeghez, melyben fölkéri, fogassa el Janust, ha országába menekült volna és küldje hozzá. Mátyás egyszersmind megigéri, hogy e «barátságos» szolgálatot mindig kész hasonlókép viszonozni.

Egy oly alak, a minő Janus Pannonius, valóban ebbe a légkörbe való volt. Renaissance-alak a java fajtából. Csak e kor mutathat föl oly forró szeretetet, oly naiv lelkesedést minden iránt, mi az ó-korral kapcsolatos. A köznapiság, a megszokás, a pedantismus, a középiskolai grammatisálás, a philologusok szárazsága még nem nyűtte el akkor a classikus világot; az ó-kori írók az akkori emberek szemében a múlt tekintélyét és az újdonság ingerét foglalták magokban.

A firenzei Vespasiano, ki a XV. század legnagyobb codex- és kézirat-kereskedője volt, még vén korában is meghatottsággal emlékezik meg Janus Pannoniusról és első firenzei tartózkodásáról. Janus Pannonius tudniillik Ferrarában nevelkedett, hol csodálkozásba ejtette társait latin és görög nyelvismeretével. A mint rokona, Vitéz János, ki akkor már esztergomi érsek volt, hazatérését sürgeti, Janus útba ejti Firenzét, hogy itt megismerkedjék azokkal a

híres emberekkel, kikről oly sokat hallott már beszélni, kik mindannyian imádták az ó-kort, mint ő; a világhírű Cosimo de Medici, Poggio, a nagy humanista, a görög származású Argiropolis, ki Aristotelest oly kitünően magyarázta.

«Egyszer» — beszéli el a firenzei Vespasiano — «belép hozzám egy szép és méltóságos külsejű ifjú, bíborszínű kabátban. A mint látom, elkiáltom magam örömmel: Isten hozta, ön bizonyára magyar? Erre a fiatal ember nyakamba borúl, megcsókol és a legszeretetreméltóbb módon elmondja, hogy úgy van, ő eljött, hogy a firenzei nagy humanistákat láthassa, velök beszélhessen.»

Vespasiano erre elvezette őt a Careggi-villába, az első platói akadémia székhelyére, Cosimo di Medicihez, ki egész el volt ragadtatva az okos és tudós fiatal embertől; elvezeti Argiropolishoz, kinek két előadását is végig hallgatja; el Poggióhoz, hol néhány verset olvas föl, melyek Poggiónak és humanista-társainak nagyon megtetszettek.

Mindenki, a ki csak beszélt vele, megkedvelte, sőt az is, a ki csak látta; oly annyira szeretetreméltó volt ő — jegyzi meg Vespasiano. Minden nap — így ír róla más helyütt — öregbítette nálunk híre nevét. Úgy tekintettük őt, mint e világ gyönyörűségét (le delizie del mondo).*

Azon alakok közűl, kik Mátyást körűlveszik, még egy más fiatalabb tudós is magára vonja figyelmünket: ez Regiomontanus, századának legnagyobb csillagvizsgálója, az újkori trigonometria megalapítója. Ez a nagy görög bíborosnak, Bessarionnak barátja és tanítványa volt; Mátyás 200 arany forint évi díj mellett, könyvtárához és csillagvizsgáló szereihez fölügyelőnek, őrnek választotta. Regiomontanus megfigyeléseivel kezdődik voltaképa tudományos csillagászat. Az *Ephemerides*ért, melyeket Regiomontanus Mátyás királynak dedicált,

* Vespasiano Bisticci: *Vite de Uomini illustri* alapján. Lenyomatva Abel J. *Adalékok* 222—227.

Mátyás 1200 forintot fizetett Regiomontanusnak. E könyvet (olyan *Nautical-Almanach*-féle csillagászati meghatározásokkal, a különböző helyek fekvése szerint), Kolumbus magával vitte nagy tengeri útjára; ez tette lehetővé a kor nagy földrajzi fölfedezéseit.*

Ott van a király mellett még egy harmadik, szintén fiatal főpap: Báthory Miklós, váczi püspök. Mindig könyvet visz magával: a király várótermében is, hol az udvari emberek beszélgetnek s élénken társalognak, leül és olvassa Cicerót. «Ne nevessetek» — szól Mátyás király egykor főuraihoz — «ne nevessetek Miklóson; a nagy Cato is mindig olvasott, mielőtt a senatus kezdődött.» Oly nagy volt a classikus világ tekintélye abban az időben, hogy egy híres rómainak a neve elegendő volt a csúfolódókat elnémítani.** Báthory Miklós is Olaszországban

* Humbold: *Kritische Untersuchungen.* I. 232.

** Később Mátyás őt is — mint majdnem min-

nevekedett: váczi palotájában hol olvasnak, hol szónokolnak, hol pedig lant mellett énekelnek, vagy komoly dolgokról társalognak. A ki ez adatot följegyezte számunkra, az olasz Galeotto, nem felejti el a szellemi élvezetek mellett a jó bort sem, mely a vidéken terem: «Bacchusnak e szent halmait» — írja Galeotto — «Minerva is, a múzsák is örömmel meg-meglátogatják.»

A király mellett találjuk irodalmi famulusát, a leleményes Galeottót is, ki minden classikus lében kanál. Galeotto Ferrarában és Paduában, Janus Pannoniusnak barátja és vezetője volt; később aztán több ízben Magyarországon is járt, hol mint a királynak, hol mint humanista főpapoknak vendége és udvari tréfálkozója. Francziaországban is megfordúlt VIII. Károly udvarában;

den kedves emberét — indulatos haragjával sújtotta. Lásd az okíratokat Telekinél: *A Hunyadiak kora*. XII. 144.

útazgatott Spanyolországban és Angliában, meg Lorenzo il Magnificót is dicsőítette, egetverő tirádákkal. Mindenhez értett valamit, de egészben nem sokat. Legjobban tudott, úgy látszik, az ingyenéléshez. Egészben elég elmés, olvasott és ügyes ember volt, ki gyorsan meg tudta magát kedveltetni, mint mulatságos, de felületes fecsegő. (Úgy látszik Walter Scot is megszerette, mert igen romantikus fejedelmi külsejű, ékesszóló, ravasz és ámító csillagjóst faragott Galeottóból legjobb regényében, a *Quentin Durward*ban.)

Nem oly fürge mint Galeotto, tekintélyesebb, tudósabb és komolyabb nála a királyi udvar egy másik olasz történetírója: Bonfini. Ezt szereti Mátyás király legjobban az idegen tudósok közül: utolsó éveiben állandóan magánál is tartja. A ravasz, könnyelmű, bőbeszédű Galeotto a királyról egy kötet adomát ír: az alapos műveltségű, hű Bonfini egy nagyszabású művében a király uralkodásának történetét örökítette meg.

A magyar humanisták közt legtekintélyesebb a galambősz Vitéz János, Esztergom érseke, Hunyadi János jobb keze volt, majd Mátyás tanácsosa és legfontosabb íratainak fogalmazója. Szónoklatai lendületre és levelei elegantiára nézve a leghíresebb olaszokkal vetekednek. Vitéz János különben nem marad soká tagja e fényes és szellemes társaságnak. A milyen indulatosan szereti most Mátyás, oly indulatosan fogja majd gyűlölni és üldözni: mint a merész újítók általán, ő sem ismer kegyeletet.

Megnevezzem-e egyenként mind e fényes bolygókat, melyek Mátyás ragyogó napja körűl keringenek? Külföldi tudósokat, orvosokat, művészeket, magyar főpapokat és zászlós urakat, kik Olaszországban nevekedtek és most ezen, az Alpeseken innen páratlan udvarnak szellemi ékességei? Ehhez fogható társaság soha többé nem gyűlt össze Budán; a XV. században is talán csak a Villa Careggi, a nagy Lorenzo nyaralója, látott hasonlót. Ott van, ha nem is mind

egy időben, a humanista Zápolya György, ki mindenben tudós volt, mint egy olasz ismerőse jellemzi, szenvedélyes codex-gyüjtő, ki egy kéziratért képes évi jövedelmét odaadni; ott van a fiatalabb nemzedékből Váradi Pál, kit szintén Vitéz neveltetett Olaszországban; ott Garázda Péter, Geréb László és Dóczi Orbán, kik Ferrarában tanúltak; Ilkus Márton, budai tanár, Vitéznek és Mátyásnak kedvencze, a tudós Cynthius Anconitanus, Ugoletti Tade könyvtár-őr, Fontius Bertalan firenzei humanista, Bandini Ferencz, firenzei követ, Bonfini, a történetíró, Gatti János, a theologus, ki aztán Mátyás udvarából Siciliába megy, Brandolini Aurél, olasz humanista, Petrus Nigri, budai tanár, ki főművét Mátyásnak ajánlja, Olmützi Ágost, a platonikus.

A társaság estebéd után van; még bent a pompás szomszéd étteremben hallgatta meg a király magyar hegedőseinek énekét, kik kobzuk kísérete mellett Mátyásnak meg a nagy Hunyadi Jánosnak höstetteiről

énekeltek. Az ének után, a hallottak kapcsán Janus Pannonius nyilvánította ki szándékát, hogy egész eposzt ír majd Hunyadi Jánosról. Most a könyvtár-teremben arról az íróról beszélnek, kit ép ez a kor elevenített föl ismét: az isteni Platóról. A firenzei állam fejei, Cosimo Medici és Lorenzo il Magnifico voltak azok, kik legmélyebben hatoltak be barátaikkal Plato philosophiájába. A század közepén Firenzében már egész kör alakúl, mely különösen Platót tanulja és tudja, hogy ő a legnagyobb prózaíró, kit az ó-kor fölmutathat. A XV. század második felében már sok híve és olvasója van Olaszországban. Janus Pannonius is behatóbban foglalkozik Platóval és lefordította a platonikus Plotinus munkáit latinra.* Mátyás királynak legkedveltebb

* Ha görögűl beszélt, azt hitted, hogy Athenæ közepén született — mondja Janus Pannoniusról Bonfini. (Si graece loquabatur, mediis natum Athenis affermasses (IV. Liber 3). Janus Pannonius olyan volt — mondja Vespasiano — mintha

írói közé a platoni bölcselő, Apulejus tartozott, kinek művét alaposan ismerte. Tizenhárom század múlt el, mióta oly ember járt utoljára Magyarországon, ki Platót itt említette és jól ismerte: tizenhárom század, mióta Marc Aurel, a legnemesebb római császár, az emberi nem ez örök büszkesége, philosophiai munkákat írt a Granua (a Garam) partján. Most először, ismét oly hosszú idő után, van valaki, a ki olvassa, szereti Platót, ki ír és beszél róla a négy folyam országában. Mennyire elbűvölő volt Plató föltámasztása a XV. század szellemeire, azt

Athenæben nevelkedett volna, Socrates tanítása közt. (Come s'egli fusse nutrito in Atena solla la disciplina di Socrate.) E kifejezésnél eszünkbe jut Petőfinek egy versszaka, melyet Petőfi Béranger után magára alkalmazott: «Értem Homert, igen, hisz görög voltam. Pythagorasnak igazsága van. Athén szűlt engem Pericles korában. Láttam Socratest rablánczaiban, Megtömjéneztem Phidias csodáit, Láttam Ilissust, mint virágozott, S Hymett hegyén a méheket fölvertem. Ottan szeretnék én meghalni, ott!»

jól megfigyelhetjük, ha Marsilius Ficinus, a firenzei nagy platonistának, Mátyáshoz intézett leveleit olvassuk, melyek tele vannak Plato imádásával és Plato-vonatkozásokkal.*

A budai társaság szellemi középpontja mindig Mátyás: nem a legtudósabb, de a legszellemesebb tagja, kinek fogékonysága mindig nyílt, figyelme mindig éber, kíváncsisága mindig élénk, ki sokat tud tanúlni nemcsak könyvekből, de mások társalgásából is. Mind ezek mellett van azonban lelkében még középkori maradvány is. Érdeklődése inkább sokoldalú, mint mély; logikája szereti a subtilitásokat, néha még összetéveszti a babonát a tudománnyal, a pompát a művészettel, a ritka dolgot a fontossal. Nem is kell gondolnunk, hogy e fényes renaissance-termek társasága már egészen modern szellemek érintkezése;

* *Zeitschrift von und für Ungarn.* 1804. 164. (Rumy közlése.)

nem! van e rendkívüli emberekben még valami félszeg, természetökben valami, a mi vissza-visszahajlik a középkori erőszakhoz és állati ravaszsághoz. Az új világnézet győzedelmeskedik ugyan bennök, de nem harcz és nehézség nélkül.

A humanisták e társaságában aztán a kor legfontosabb kérdéseiről elmélkednek; csapong a tréfa, szikrázik az elmésség, a tudós adattal, a philologus idézettel támogatja vagy támadja az államférfit, philosophia és történet, adomázás és vitatkozás váltakozik ebben a társaságban, mely az Alpeseken túli Európának legjelesebb és legműveltebb társasága. Az újjászületés korának egyik vonása, hogy szereti a fínomabb elmésséget, mely néha frivol, de nem durva, mint a középkoré: a mint fölszabadulnak az emberi szellem különböző tehetségei, természetes, hogy az elmés tréfa is megkezdi ismét játszi enyelgését.

Mátyás király nem volna annyira renaissance-ember, ha nem szeretné a művészi

pompát, az ízléses fényűzést, a márványt, az aranyat, a bíbort. Soha annyi szemkábító ünnep, annyi gazdag díszmenet, oly pompás öltözet, oly drága és szép ajándék, mint az ő udvarában. Nemcsak elsőrangú államférfi, hanem elsőrangú maître de plaisir. Velencze a XV. század második felében a legőrültebb fényüzés színhelye, de maga a velenczei követ is elámúl, midőn azt a vakító pompát látja, melyet Mátyás udvarán kifejt. A pápai követ, ki sokat látott, Mátyás visegrádi palotáját a földi paradicsomnak nevezi. Egy más követ azt írja, hogy Visegrádnak Európában nincs párja, legföljebb Páris legszebb épületét, a Palais de Justice-t, merné hozzá hasonlítani.* A festői pompát,

* Hogy mily szemkápráztató és páratlan volt a pompa, melyet Mátyás kifejtett, legjobban láthatni a pfalzi követ jelentéséből, Mátyás házasságáról. Különben mindenki említi, ki udvarában megfordúlt. — Beatrix királyné egy alkalommal 500 arany áron rendel magának selyem kelmét Lyonból. *M. Diplomatiai Emlékek.* IV. 118. Ba-

a művészi fényűzést nem ismerte a középkor; a XV. században ellenben az olasz fejedelmek adósságokba verik magokat érte.

A renaissance azonban nem csupán az ünnepélyes, hanem a mindennapi életnek is új formát adott: a fínom életmód mellett — a középkorral szemben — már nagy súlyt helyeznek ebben a században a tisztaságra. A lakások szellőztetése, a ruha és a fehérnemű tisztasága, az étkezés illeme, olasz fogalmak szerint az előkelőség jelei. Mátyást ez oldalról is dícsérettel említik az udvarában tartózkodó külföldiek.

Még más tekintetben is hasonlít Mátyás olasz trónokon ülő szellemi rokonaihoz: ő is új legitimitást alapít. A renaissance kezdetén látjuk, hogy Olaszországban a trónusok jó részét olyanok foglalják el, kik nem fejedelmi családból származnak, pél-

kócz Tamás e részben Mátyás tanítványa; Rómába való bevonulásáról: Fraknói *Bakócz Tamás* 118—119.

dául szerencsés hadvezérek vagy szerencsés hadvezérek fiai, mint nálunk Mátyás. Ezek aztán nem támaszkodhatnak, mint a nyugat fejedelmei, családjok hagyományaira, átörökített loyalitásra: mindezt ők magok kénytelenek magoknak megszerezni. Ezért többet foglalkoznak az állam ügyeivel, mint a régi legitim uralkodóházak sarjai; többet akarnak mutatni és tehát jobban is szeretik a pompát. Legalább dicsőségökkel és gazdagságukkal akarnak imponálni, ha már családjok ősiségével nem tudnak hatni. Az új dynastia fejedelmei azután rászorúlnak a tehetségekre: a nagy tudósokra, művészekre és költőkre, kik fényt és hírt adnak új keletű udvaruknak. Nem véletlen, hanem a renaissance lélektanából való az is, hogy a XIV. és XV. század fejedelmei, az önkény, az egyéniség és az érzékiség e virtuozai, trónjokat gyakran törvénytelen fiúknak akarják biztosítani, mint Mátyás Corvinus Jánosnak.

Mint a nagy vonásokban, úgy egyezik

meg Mátyás a kicsinyekben is a renaissance szellemével és szokásaival. A mint behatóan és sok irányban kezdték tanulmányozni az ó-kort, egyszersmind az ó-kornak babonái is fölelevenednek. Ilyen mindenekelőtt a csillagjóslás, melynek e kor legkiválóbb fejedelmei és főpapjai hódolnak. Mátyás is kiveszi részét a renaissance sötétségéből; ő is tart udvarában csillagjósokat, chiromantokat és szeret a bűvös tudományokról, az ars magicáról szólni, sőt nem tesz semmi fontosabb lépést, mielőtt astrologusának tanácsát ki nem kérte volna.

A renaissance-korban terjedt el az a szokás is, hogy olasz fejedelmek oroszlánokat tartanak udvarukban. Már Nagy Lajos is hozatott magának Firenzéből az erejéről híres Toldi Miklóssal oroszlánt, a miről egy okirat is tanúskodik.

Mátyás is eltanúlja ezt a jelképes olasz divatot és több ízben küldet magának Firenze város seragliojából «királyokhoz

hasonló» oroszlánokat.* Úgy látszik ezek azok, melyek Bonfini szerint Mátyás halála napján, budai ketreczökben, régi classikus szokást követve, elvesztek.

Mindezt összefoglalva: Mátyást jelleme és tehetségeinek fő iránya, szokásai meg hiányai egyaránt a renaissance-fejedelem typusává teszik. A renaissance mozgalma nem létesített nálunk magyar művészi remekeket. Mátyást annak tekinthetjük. Ő olyan renaissance-termék, mint Verocchiónak egy szobra, Mantegnának egy képe, Brunelleschinek egy homlokzata vagy Attavantesnek egy codexe. Szellemi élénkség, gyors fölfogás, fínom ízlés, sokoldalú érdeklődés csakúgy jellemzik, akár a nagy Lorenzo Medicit, akár Urbinói Federigót: műveltsége ugyan nem oly alapos, de természetének erélye, szellemének találékonysága még nagyobb. Mohón táplálkoznak mind-

* Lásd Müntz: *Histoire de la Renaissance*, I. 326. — Fraknói, *Mátyás király levelei.* I. 241.

ezek a nagy férfiak az antik világ újra föltámasztott műveltségével, mely még nem halványította betegre erélyöket és élénkségöket, mint a modern emberét, hanem friss erővel aczélozta őket. Maga Mátyás teljesen fölfogta korának világtörténelmi jelentőségét, midőn egyszer Galeotto Marcióhoz így szólt: «Mi fölélesztettük a dicső és nagyhatású hajdant».

VI.

A renaissance hatása.

Mátyás korából valók a magyar világi költészet első maradványai: költészetünk első sugarai az ő nagy alakját világítják meg.* És a mint a magyar költészet kertje ez új hajnalra kivirúl, fölfakad benne a szerelmi költészet első bimbaja: egy kis dal, melyet véletlenül jegyzett föl valaki egy városi jegyzőkönyv czímlapjára, megszólítván feleségét vagy kedvesét: «Az te

* *Szabács viadala, Emlékdal Mátyás halálára, Siralomének Both János veszedelmén, Pesti gyermekek útczai dala, Zrínyi-féle népdaltöredék.*

szép palástodban, Gombos sarudban, Haja, haja virágom».

És megszólal a harczi dicsőség költője is s elzengi Mátyás diadalait a törökön, Szabács várának megvívását.

És íme megszólalnak a gyermekek is: mintha hallanók gyönge, éretlen, de tiszta, friss hangjokat karban csengeni:

Mátyást mostan választotta
Mind ez ország királyságra,
Mert ezt adta Isten nekünk,
Mennyországból oltalmunkra.

E korból való költészetünk első világos compositiója is: a *Katalin-legenda*. Oly férfi műve, ki úgy látszik, távol állott Mátyás olasz ízlésű udvarától, kit azonban szintén érintett a renaissance lehellete. A középkori elbeszélő művekben rendesen — csak néhány ritka remek kivételével — valami kuszáltságot, homályt találunk, főleg, mert az elbeszélés részei nincsenek kellőleg elrendezve és tagolva.

A humanismus és a latin műveltség eredménye, hogy logikailag rendezett, áttekinthető elrendezésben adják elő az írók az eseményeket vagy gondolataikat. A latin szellem általán szervező szellem volt; az irodalom terén is ép a compositióban, a részek kellő fölosztásában és összefűzésében mutatkozott erősnek; a latinoknak XV. századbeli tanítványai, a humanisták, azon voltak, hogy ezt az erős szerkezetet műveikbe is bevigyék. A *Katalin-legendá*ban már lélektani érdek is mutatkozik; már jellemző vonásokat is lát a szerző; a cselekvény mögött némileg már lelki rúgóit is észrevehetjük. A költő olyan, mint kora: kezd elmélyedni az egyéniségben.

A XV. századbeli magyarországi renaissance fő jelenségeire visszapillantva, föltűnik előttünk művelődéstörténetünk egyik érdekes jelensége, hogy külföldi szellemi mozgalmak, a forgalom és közlekedés nehézsége mellett is, mily gyorsan terjednek el nálunk. A gót stilus nálunk korábban

jelentkezik mint Németországban: már 1210-ben. A renaissance is néhány évtized alatt átlépi az Alpeseket és beragyogja Mátyás udvarát. Kétségtelen, hogy nálunk ez idegen befolyásokkal szemben csekélyebb volt az önálló nemzeti szellem ellenállása mint máshol és így e befolyások gyorsabban hathattak a magyar művelődésre, mint máshol. Még nem érkezett meg az az idő, a melyben az idegen hatásra erős nemzeti visszahatás felel: az újjászületés kora sem válik evolutióvá. Az általános nemzeti művelődés még nem elég szilárd medium arra, hogy tovább szállítsa az idegen hatást.

Mindamellett téves azonban az a nézet, hogy a Mátyás-korabeli renaissance-műveltség csak rövid, fényes föllobbanás volt, melyet annál sötétebb éjjel követett.

Igaz, hogy Mátyás emlékei szétszóródtak; hamvai — mint a Petőfiéi — nem tudjuk hol nyugosznak, pedig a múlt század végén még megvolt sírhelye. A mit ellenség

nem pusztított el — ámbár nem oly sokat pusztított, mint a hogy mondják — attól a múlt századok közömbössége fosztott meg bennünket. Királyi palotájának egy márványlapja, képeinek egy vászonfoszlánya, kézírásának egy magyar szava sem maradt meg nálunk. Könyvtárának legszebb kézírat-köteteit Rómában és Wolfenbüttelben találjuk; a németalföldi helytartók századokon át Mátyás missaléján, Attavantes e remek Corvina-codexén, mely Brüsselbe került, tették le az esküt hazájok alkotmányára. Mátyás legjobb márvány-arczképe Bécsbe, legszebb eszményi képe Berlinbe került. Trónkárpitjának foszlányait a fojniczai kolostor őrizte. Csodálatos művű szárnyoltára a Louvre gyűjteményét díszíti. Béke-serlege — a gót ötvösség e remeke — Bécs-Újhelyt van, diadalmas kardját pedig üveg alatt Bécsben mutatják, abban a Bécsben, melyet e kard meghódított volt. Budai érczszobra a Bosporus fenekén hever, hová a konstantinápolyi cső-

cselék dobta, kőszobra egy lausitzi torony fülkéjében mereng (Bautzenben). Igaz tehát, hogy földi maradványa kevés maradt Mátyásnak ez országban, melyet ő szenvedélyes erőszakkal nemcsak hatalmassá, hanem műveltté is akart tenni: de nevének említése még ma is hálás visszhangot ébreszt a magyar népnél, mely különben nem őrizte meg emlékezetében történetének nagy neveit.*

Valamint a néptudatban, úgy megmaradt Mátyás emléke a magyar műveltségben. A nagy történeti tények nem vesznek

* A szomszéd népek emlékében sokkal több maradt fönn Mátyás királyról. A Balkán-félszigeten az útas nem ritkán hallhat dél-szláv guzlároktól elbeszélő dalokat, melyek Mátyásnak a történelemtől alig említett csatáiról részletesen szólnak. Ilyen dalt hallott példáúl néhány évvel ezelőtt dr. Krausz egy bolgár guzlártól, ki Mátyásról és a győri csatáról hosszú éneket mondott. Hermann Antal: *Ethnologische Mittheilungen.* II. 46.

kárba, hanem tovább hatnak az okozati kapcsolat lánczolatán.

Ha pontosabban vizsgáljuk e nagy fejedelmet és e nagy kort, felötlik, hogy köztök és a XVI. század közt nem szakad meg a szellemi folytonosság. Ulászló idejében még látjuk Mátyás traditióit: Buda még mindig egyik középpontja a humanistikus műveltségnek. A nagy elődökhöz nem méltatlanok az Ulászló-kori utódok, kik külön társasággá, sodalitássá alakúlnak. A valódi tudós és irodalmi szellem, a római irodalom ismerete Mátyás alatt tűnik föl először és nem enyészik el többé Magyarországon. A humanismus megmarad. Celtes Konrád, kit III. Frigyes Nürnbergben volt kénytelen megkoszorúzni, mivel székhelyét: Bécset Mátyás elfoglalta, Mátyás halála után itt jár és közös tevékenységre buzdítja a magyarországi humanistákat. Két évvel Mátyás halála után alakúl meg Budán az első magyarországi tudós és irodalmi társaság, a *Sodalitas litteraria hungarorum.*

E hagyományok gyümölcsöznek a XVI. század elején. A latin nyelv előkelő szerepe a magyar életben ezzel biztosítva volt.

A képzőművészetekben is tovább hat a Mátyás-kori renaissance ösztönzése. A XVI. század elején Magyarországon találjuk az olasz Visinót, itt találjuk Firenczei Jánost, Cloviót, Attavantes méltó utódját, korának legnagyobb miniatur-festőjét, ez időben készíti Andrea Ferrucci a Bakócz-kápolna számára a márvány-oltárt és ugyancsak ő dolgozik II. Lajos számára is (1517). A gyulafehérvári templomnak és a pesti plébániának Mátyás halála után készült részei a renaissance virágából valók.*

Egyik lánczszem ilyképen a másikba

* E korban — mint az előbbiben is — viszont magyar művészek is dolgoznak Olaszországban. Ilyen Bernardo del Buda festő, Andrea del Sarto tanítványa és Nanni Unghero, Toscanában épitő- és intarsia-mester.

kapcsolódik és levezet bennünket a mi századunkig.

Mátyás szelleme nem volt meteor, mely föllángol és örökre elalszik, hanem fáklya, melyen más fáklya gyúlt.

VII.

A reformatió korszaka.

A XVI. századbeli magyar művelődés kettős csillagzat hatása alatt áll: a reformatió és a mohácsi vész hatása alatt. Mind a kettő mély, el nem enyésző nyomokat hagyott a magyar szellemi életben. A renaissance kíséretében sok tekintetben valami fölszínesség, sőt néha valami léhaság is volt: bizonyos elbizakodottság és erőszakosság a jellemekben meg az erkölcsökben. XVI. századbeli történetünk két fő eseménye: a reformatió elterjedése és a török hódítás, a magyar nép lelkének legmélyére, szívének legbelső gyökeréig hat.

Az első: a reformatió, oly mozgalom, mely a XVI. század folyamában egész Európát belevonja hatáskörébe és mindenütt hasonló szellemi tüneményeket eredményez; a másik nemzeti esemény, mely a magyar szellemnek és a magyar irodalomnak (mely e szellem kifejezője) sajátságos jelleget ad. 1524-ben (nyolcz évvel Luther wittenbergi föllépése után) a budai királyi udvar heves katholikus és protestans hitviták színhelye. Két évvel később következik be a mohácsi vész. Külföldi és belföldi, vallási és nemzeti tényezők egyesülve hatnak zsenge szellemi életünkre.

A reformatió hatása főleg az, hogy emeli a vallásos szellemet és elmélyíti a lelkiismeretet.

Emeli a vallásos szellemet mind a két oldalon: a katholikusoknál ép úgy, mint a protestánsoknál. Soha sem erősebbek az eszmék, mint akkor, midőn újak. Nem kell csodálkoznunk, hogy az új vallásos eszmék is rendkívül lelkesítették a XVI. század

embereit. A ki protestánssá lesz, bizonyos lelki szükségletnek akar eleget tenni, vallásos érzelme bírja arra, hogy vallást és talán e miatt sorsot és hazát is cseréljen, hogy kitegye magát mind annak, a mit Luther hívei nálunk nem ritkán szenvedni kénytelenek voltak. A ki pedig hitéért szenved, csak erősebben hisz.

A vallásosság lángja azonban átcsapott a másik félre is: a mit el akarnak tőlem venni, a mit veszedelem fenyeget, a mit féltenem kell, azt jobban szeretem, mint azt, a mit nyugodtan bírok és élvezek. Ez a katholikus vallásos szellem fokozódásának oka. A mint vallását megtámadják, a mint mindinkább többen meg többen elszakadnak tőle, a buzgóság ellenhatása felel a katholikusok oldalán a protestáns támadásnak.

Ez a vallásosság azonban nem egészen a középkori; a képzelet osztályrésze csökkent, a babonás elem kiszorúl; a vallás mindinkább a szívnek áhítata, a lelkiisme-

ret cultusa. A kor legműveltebb emberei, a római és görög műveltség letéteményesei, a humanisták állnak nálunk a vallásos mozgalmak élén.

E szellem működése azután minden irányban, irodalmunk minden ágában észrevehető.

Ekkor jelentkeznek a bibliafordítások. Luther kimondja az elvet, hogy a bibliát népszerűsíteni kell és a könyvnyomtatás föltalálása lehetővé teszi ez elv keresztülvitelét. A magyar nép jobban megismerkedik a költészet azon örök forrásával, melyet ó- és új-testamentumnak nevezünk.

A ki zsidóul és görögűl és végre deákúl
Szól vala régen, szól néked az itt magyarúl:
Minden népnek az ű nyelvén, hogy minden az Isten
Törvényinn éljen, minden imádja nevit

énekli Sylvester János, bibliafordításának elején. A protestánsok a bibliára hivatkoztak és népszerűsítették a szent-írást: később a katholikusok velök vetekedve, nem

maradhattak el. E kor egyszersmind a bibliafordítások százada.

A theologiai vitatkozás egyáltalán fordításokra ösztönzi a két fél híveit. Fordításhoz fordúlt e kor egyetlen elsőrangú katholikus szelleme, Balassa Bálint is és e fordítást, egy angol jezsuita hitvitázó íratát, egy barátjának adja át, «minek utána — a mint e barátja, Dobokai Sándor, e mű előszavában írja — fejedelme hűségébe, hazája szerelme mellett, 1591. esztendőben, pünkösd havának közepében, Esztergom vára ostromán halálos sebekbe esett volna.»*

Új lendületet adott a reformátió az egyházi éneknek is. Az egyházi ének nemzeti nyelven ugyan nem protestáns újítás sehol sem, de a protestánsok, Luther példája szerint ápolják, elvök lévén, hogy a vallás szellemi eszközei a hívők közkincse, melyet mennél könnyebben hozzáférhetővé kell

* E fordítás egyetlen példánya a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában van meg.

tenni. A katholikusok azután a protestans példaadás után szintén nem maradhatnak el.

Az új hitfelekezet elterjedését polemiák előzték meg, polémiák követték. A protestáns fél általános támadást kezd, melylyel szemben a katholikus párt eleinte alig védekezett. A protestantismus sikere leginkább azon alapúlt, hogy az akkor új támadó fegyvert: a sajtót használja. E vallási vitatkozások jórészt latin nyelven vannak írva. De már kezdettől fogva vannak magyar vitaíratok, habár csak protestáns szellemben. E polemikus irodalom a magyar prózastilus első edző gymnastikája, melyből persze az ütlegek sem hiányoznak. Jellemző tény, hogy már a legelső eredeti magyar könyv, mely a sajtó alól kikerűlt, vallásos vitaírat: Ozorai Imre pap műve Krisztusról és az Antikrisztusról.*

* *De Christo et eius Ecclesia, item de Antichristo eiusque ecclesia.* 1535. (Szövege magyar.)

A század végén aztán a katholikus párt is él azzal a világhódító eszközzel, melyet a protestantismus annyira ki tudott aknázni: a könyvnyomtatással. E vallásos vitatkozások valami okoskodó irányt és durva hangot adnak irodalmunknak. A bizonyítás és czáfolat láza töri az írókat. Száz mérföldnyire vagyunk a múlt század szónoki elegantiájától. A magyar műveltség színe-java már nem a mosolygó Ferrarában és Paduában, hanem a komor Wittenbergben nevelkedik.

A reformatió százada általán józan, mint a magyar nép maga; innen nagy hatása a magyar népre. E részben csak egyetlen egy korszak mérkőzhetik vele: a XIX. század, midőn a nemzeti demokratikus eszmék tódulnak be a magyar szellemi életbe.

Nem kevésbbé mély hatással volt a mohácsi katastropha a XVI. századbeli magyar lelkére. A reformatió a vallásos érzelmet mélyítette ki, a mohácsi vész a hazafiságot. Nemcsak vallását, hazáját is féltenie kellett

a magyarnak. Nagy nemzeti szerencsétlenségek mindig fölgyújtják a hazaszeretetet; közömbös idők elaltatják. Már Csati Demeter, kevéssel 1526 után, a mohácsi katastropha hatása alatt azt mondja, hogy abban az időben szerezte költeményét, «mikort nagy bú vala Magyarországban». Farkas András pedig párhuzamba állítja a zsidó és a magyar nép történetét és így végzi naiv énekét:

Farkas István szerzé ezeket énekbe
Keserölvén az nyomorúlt országon.
Igen szánja vala, hogy az hitetlenek
Istennek híveit széllyel üldözik vala.
Kis karácsony után immár írnak vala
Az ezerötszázban harmincznyolcz esztendőben.

Ugyan abban az évtizedben írhatta Batizi András keserű fohászát Istenhez:

Távoztasd el tőlünk a vérontást,
És sokféle dühös hadakozást . . .
Tégy jót velünk kegyelmességedből,
Ments meg minket keserűségünkből . . .

Vigasztald meg az mi siralmunkat
Teljesíts be mi kívánságunkat.

Ugyancsak Batizi András egy bibliai eposzban, hazafiúi aggodalmaival szemben a hitet állítja oda, mint Magyarország megvédőjét:

Ha mi is hiendünk a Krisztus Jézusban
Ő nagy hatalmában megtart mi hazánkban.

Kortársa, Dévai Bíró Mátyás, hasonló érzelemtől ihletve, Krisztus közbenjárásáért folyamodik:

Krisztus által kérjük mi mostan őtet
Oltalmazza nyomorúlt országunkat,
Idvösségre viselje mi útunkat.

Szkháros zi Horvát András pedig — úgy látszik Luther példájára — így fohászkodik: «Oltalmazz uristen, oltalmazz pápától és az töröktől!»*

* Luther egy versében ezt írta: «Erhalt uns Herr bei deinem Wort und steur' des Papsts und

Ugyancsak Horvát András egy socialistikus színezetű költeményben, melyből a Dózsa-lázadók véres panaszait véljük kihallani, a nyomorúlt föld népének pártját fogja és emígy kesereg az emberek fösvénységén:

Mindezt a világot, Fösvénység elfutád,
Görögországot lám mind elpusztítád,

Türken Mord». — A XVI. századbeli magyar török háborúk különben is élénk részvétet keltettek Németországban, a miről több korabeli népdal tanúskodik. (Közölve Liliencron: *Historische Volkslieder der Deutschen* III.) A korszak legjelesebb német költője, Hans Sachs, egyik jobb költeménye a török ellen buzdítja honfitársait:

Ihr Püchsenmeister alle
Nun rüst euch, es ist Zeit
Ins Ungarenland mit Schalle
Zu Sturm und zu Streit.
Lasst eure Hauptstück hören,
Durch Berg und tiefes Thal
Den Türken zu verstören,
Der sich regt abermal!

Jó Magyarországot nagy szégyenbe hozád,
Az sok pártolókkal mindaddig dúlatád,
Mignem Buda várát pogán kézbe adád.

Máshelyt is, bibliai fölfogással, az erkölcsök megromlásának tudja be a török pusztítását:

Reánk haragudt nyilván az Isten a hálátlanságért,
Reánk bocsátá az pogánokat az hitetlenségért...
Sok ostorval ver minket az Isten, de semmit nem félünk.

Egy más kortársa pedig arról panaszkodik, «hogy a szultán megnyergelte Szent László lovát».

Tinódi Sebestyén, e szomorú korszak prózai költője és egyes eseményeinek pontos leírója, egyre sarkalja hallgatóit a török ellen harczra:

Sirva veszik öl mast szegín Magyarország
Mert tőle távozik hangosság, vigasság.

E példák eléggé mutatják, mennyire visszhangzik a magyar költői berek a Mohács utáni századnegyedben a hazafiúi fájda-

lomtól. Hol zengzetesebb, hol nyersebb e visszhang, de mindig őszinte bú kifejezője. Van több költemény ebből az időből, melyekben a vallásos áhítat és a hazafiúi fájdalom, mint kettős bús láng, égnek csap. E bús hang azután uralkodóvá lesz költészetünkben egészen a legújabb időkig és lyránk egyik legföltünőbb jellemvonásává válik. A hazafiú fájdalma hallik ki XVI. századbeli legnagyobb lyrai költőnkből, Balassa Bálintból; a hazafiúi fájdalom lelkesíti és marczangolja Zrínyi hős lelkét; e fájdalmat siratják a múlt századbeli classikus költők; Mohácsot, nemzeti nagylétünk temetőjét üdvözli sóhajtó szózattal Kisfaludy Károly; Mohácsról énekel Berzsenyi keserű stoicismussal, Kölcsey méla borongással; mohácsi bánat dúl Vörösmarty bús pompájú hexametereiben. Ekkor azonban, Széchenyi idejében, föltünik egy másik Magyarország: a múlt mellett a jövő Magyarországa és Vörösmarty képzeletében e két fölfogás küzd

egymással, mint tavaszkor a déli levegőáram a nyirkos téllel.

E hazafias visszhangzásban rejlik a magyar költészet eredetisége a többi európai nemzet költészetével szemben. Nincs költészet, melyben a hazafiúi érzés oly annyira erős és mély, oly annyira alaphang volna, mint a magyar költészetben. A többi nemzetnél a nemzeti összetartozás érzete még alszik; Magyarországban ez az érzet már a népösztönök homályos, de ellenállhatatlanul erős hatalmával jelentkezik és a török megpróbáltatás tüzében megaczélosodik. A német példáúl még nem érzi, hogy német, midőn a magyar már magyar. A nemzeti érzés e fejlődése a XVI. században a legfontosabb evolutiók egyike, melyen a magyar lélek valaha átment.

Vallás és nemzet volt a két eszmény, melyet dicsőített és siratott a XVI. század kezdetleges költészete; vallás és nemzet volt az, a mit leginkább féltett a magyar

államférfi és leginkább veszélyeztetett éjszaki és déli szomszéd beavatkozása és támadása. A magyar ekkor is hazáját és Istenét védi, mint a középkorban, csakhogy más ellenségekkel szemben: haza és Isten a kettős visszhang, mely a korabeli magyar költészetből kihallik.

A mint e szellemi befolyások hatása alatt a lelki élet mindinkább finomúl, a mint a növekedő vallásosság kimélyíti a lelkiismeretet, fölébred a művelt emberekben egy érzés, melyet a középkor nem igen ismert: a természet-érzék.

Az első magyar költő, ki a természetet belevonja költészete körébe, Balassa Bálint. Ő már érzi a tájkép szépségét és a természet jelenségeit már párhuzamba állítja belsejének jelenségeivel. Magánlevelekben is, már néhány évtizeddel később kezdik a vidék szépségeit említeni; a lomniczi csúcs első megmászása is körülbelül ebbe az időbe esik.*

* 1615-ben. Lásd ezekről még Acsády: *Magyarország Budavár visszafoglalása korában.* 326.

A természet érzete újkori érzés: az olasz költészetben a középkor legvégén mutatkozik. A többi költészetben később. Nálunk Balassa költészetében fakad ki és a XIX. században fejlődik ki legnagyobb fínomsággal és mélységgel: Petőfi már a természetérzék utólérhetetlen művésze. Midőn Balassa Bálint, ez a végletes, gyönyör és szenvedély közt révedező, erőszakos és gyöngéd utolsó troubadour föllép, a természet még néma a mi költészetünkben. Egy föl nem fedezett világ, mint egy századdal elébb Amerika.

A hajnal régebben is csak úgy hasadt, mint ma, de senki sem érezte hasadtakor azt, a mit Madách:

Ha dombtetőről nézek ifjú hajnalt,
S virág-kelyhekből száll az illatár
Mint áldozat; ragyog a játszi harmat
S üdvözletet danol a kis madár:
Nem is tudom már lelkem hol végződik
Avagy hol van a hajnal kezdete . . .

Kék égen úszott az ezüst hold akkor is, de senki sem tekintette fájdalmai bizalmas társának, mint Ányos:

Szomorú csillagzat! mely bús sugárokkal
Játszol a csendesen csörgő patakokkal:
Csak te vagy még ébren boldogtalanokkal,
Kiknek szíve vérzik s küzködik bajokkal.

Az Alföld még nem bontotta ki szépségének mysteriumait azon szegény vándor előtt, ki mint a magyar költők költője, majdan a Tisza partján elragadva így mereng:

Oh természet, oh dicső természet!
Mely nyelv merne versenyezni véled?
Mily nagy vagy te! Mentül inkább hallgatsz,
Annál többet, annál szebbet mondasz!

A Kárpátok még csendesen borongtak a magok vetette óriási árnyékban: még senki sem gyönyörködött az égbe nyúló gránittömegek zordon szépségén; «fenyvesekkel vad regényes tája» még csak magányos tengerszem sötét kékjében tükröződött.

Az őszkor hulló levelek csak a puha fövenybe rajzolták finom körvonalukat; képíró még nem festette, költő még nem érezte, hogy a természetet ilykor

Őszi hullás fájó titka
Rezgi által csendesen. (Arany.)

Felhők gomolyogtak és jártak az égen, de senki sem hitte mint Petőfi, hogy ők

— — lelkemnek rokoni
Mely mindig új s új alakot vált
S mégis folyvást az egykori.

Magyarországot még sokkal több erdőség borította, mint ma, de senki sem értette meg a váltakozó évszakok költészetét, mint Vörösmarty, midőn mintegy sub specie æternitatis festi, hogy követi a rengetegben, év év után, a tavaszt a nyár, a nyarat az ősz:

És az év jár; sárga koszorúját
Váltja, veszti a komor vadon,
Fölzendül az elholt dal koronként
A viruló ifjú lombokon,

Agg a szarvas, feje ágozatján
Éve számát büszkén mutogatván.

A mint a XVI. század vallásos szelleme a lelkiismeretet kiműveli és kimélyíti, megindítja a magyar lélekben a természet-érzéket is, mely a természet jelenségeit mindinkább nemcsak a szemen, hanem a szíven át is vezeti.

E három szerzemény: a nemzeti egyéniség tudata, a lelkiismeret cultusa és a természetérzés ezentúl a magyar nép örök birtoka: κτημα ες ἀει.

VIII.

Pillantás műveltségünk főáramlataira a XVII. század óta.

Ha a magyar irodalom fő korszakait az európai nagy culturalis mozgalmak világánál tekintjük — a mint ezt futólag a középkor, a renaissance és a reformatióra nézve meg is tettük — minden esetben külföldi impulsust látunk, a mint mélyreható változásokat idéz elő a magyar szellemi életben. A szőke Duna is messze határokról kanyarodik hozzánk, itt nálunk aztán belészakadnak sárgás mellékfolyamai és összevegyűlnek nyugati országok víztömegével. Az érzelmek és gondolatok elváltozását a különböző korszakokban az irodalom mu-

tatja nekünk, mely a korabeli eszmék tárháza és az érzelmek hőmérője.

A magyar irodalom fő korszakait folytatólagosan vizsgálva, észrevehetjük majd, hogy Európában minden században van bizonyos közös szellemi éghajlat, melynek hatása mindenkor a mi irodalmunkra is kiterjed, úgy mint az időjárás rendkívüli tüneményei is nemcsak egy-egy országban, hanem continensök nagy részében mutatkoznak: ha például hosszú, igen meleg a mi őszünk, vagy korai a tavaszunk, ez többnyire nem pusztán magyarországi, hanem európai jelenség: magas éjszakon elvonúló cyclonok következtében meleg levegő-áramlatok terjednek szét az egész continensen.

A XVII. század elején a Spanyolországból kiinduló ellenreformatió az uralkodó szellemi irány európaszerte. Nálunk is az: élén a korszak legnagyobb íróját, Pázmány Pétert látjuk. Az ő vezetése alatt visszahódítja a katholicismus jó részét azoknak a positióknak, melyeket oly meglepő gyor-

san elveszített volt. Nem nagy túlzással mondhatni: Pázmány protestáns Magyarországban születik és katholikus Magyarországban hal meg.

A XVII. század második fele a barok ízlésnek hódol. A képeken, szobrokon, az épületek idomain, az irodalmi művekben, a divatban, a kertek berendezésében mindenütt valami természetellenes czikornyát találunk, mely a renaissance eszményeinek túlhajtásából származik. Az épületek, meglágyítva a renaissance nemes vonásait, vájt idomokat, kagylókat, áttört és meggörbített párkányokat mutatnak. A szobrok, képek nyugtalanokká lesznek: mintha valami vihar tépdelné az alakok ruházatát és valami érthetetlen, meg nem okolt indulat dúlná lelköket. A divatban a természetellenes paróka, a kertekben a fák és cserjék természetellenes négyszöge — ez mind a barok szellem kifejezője. Az irodalomban az allegoria és a metaphora túlzása dívik; a költők általán

mindent túlhajtanak e korban, a mit az ó-kortól tanúltak: az eposz hagyományos compositiója eldurvúl, mert a költők nagyon is kiemelik, nagyon is megkülönböztetik az egyes szerkezeti részeket, a mythologiai apparatus pompázó és tolakodó, az istenek, kiket ez apparatus segítségével bemutatnak, kicsinyesek és édeskések. E barok ízlés áramlata a XVII. század második felében hozzánk is eljut és benne úszik a kor legkedveltebb költője: Gyöngyösi, a *Marssal társalkodó murányi Venus* szerzője.

A XVIII. század a fölvilágosodás százada. Mi még nem vagyunk fölvilágosodottak, de igenis fölvilágosítók, mondja e század legnagyobb bölcselője, Kant. A kor törekvéseinek középpontja Páris: a fölvilágosodás nagy szellemi forradalma, melyből azután a század végén a világ legnagyobb politikai forradalma fejlődik, innen terjed el nyugatra-keletre; a fölvilágosodás vezérférfiai, Voltaire és Rousseau, gyújtják föl a fiatal Bessenyei lelkét, midőn magyar iro-

dalmat és magyar szellemi életet akar teremteni. Bessenyei maga is voltakép csak olyan magyar Voltaire-féle akar lenni.

A mult század végén a franczia forradalom világfölfogása az uralkodó. E korszak fölfogásának lényeges ismertető jele, hogy bizonyos elvont egyszerüsítő nézete volt az emberről általán. Az emberek szerinte mind egyenlő lények, nemcsak jogaikra, de természetükre nézve is. A lépten nyomon föltünő fajbeli és egyéni különbségeket e fölfogás nem akarta észrevenni. A történeti hagyomány erejét, a megszokás hatalmát, a külső természeti körülmények elválasztó hatását nem ismerték el. Nem tudták, hogy egy nép fejlődése szervesen összefügg. Az emberek mindannyian és mindenhol egyenlők : tehát egyenlő intézményeket kell számukra teremteni. Ez intézmények létesítésénél csak a tiszta észre kell tekinteni, mert csak ez mértékadó mindenben. A hol pedig bármily emberi intézmény nem felel meg a tiszta ész követelményeinek, ott rögtön át

kell alakítani a *raison pure* követelményei szerint. Ezt pedig annál könnyebb lehet megtenni, minthogy ezek az intézmények, még a legfontosabbak is, ész-szülte csinálmányok, nem pedig bizonyos ösztönszerű történeti fejlődés szükségszerű phasisai, mint ezt ma gondoljuk. A legfő emberi institutiók: a vallás, az állam, az alkotmány az erkölcsiség. conventión alapúlnak — e szerint conventió meg is változtathatja őket, ha a tiszta ész jónak látja. Hiszen a vallást a papok, a királyságot a zsarnokok, az államot a főurak, a nyelvet néhány eszes ősünk eszelte ki. Mért nem lehetne ez intézmények helyébe másokat kigondolni? Ez az elvont rationalista fölfogás működik Kazinczyban is, midőn a nyelvújítást megindítja és a magyar szóalkotást és mondatszerkezetet, mint a gondolatkifejezés conventionalis eszközét, bizonyos észszerűen kigondolt önkényes elvek szerint át akarja idomítani. II. József világboldogító humanitarius zsarnoksága, a franczia forradalom

elvont általánosító és simplificáló törekvése és Kazinczyék nyelvújítása egy és ugyanazon szellem terméke: mindannyian elvont elvek alapján szakítanak a hagyománnyal, melynek helyébe czélszerű, a tiszta ész és a természet kultuszán alapuló, általános érvényű, logikailag összhangzatos intézményeket akarnak léptetni.

Századunk elején a romantikus iskola varázskörébe lépünk. A romanticismus ez időben általános európai reactió a múlt századbeli fölvilágosodás ellen. Franczia-országban Chateaubriand áll ez új mozgalom élén, fölelevenítve az érzelmek tiszteletét; Angliában Walter Scott nyitja meg az elbűvölt közönség előtt a középkori lovagvárak rácsos kapuit Az embernek elvont fölfogását elejtik s a nemzeti középkor felé hajlanak a kor uralkodó írói. Ez irány önkénytelen munkatársa nálunk Kisfaludy Sándor, ki regéiben, nem ugyan vallásos, de nemzeti czélzattal támasztja föl a magyar középkort.

A század huszas éveitől fogva azonban mindinkább hatalmasabb a népies-demokratikus irány, melynek erejét még fokozta a nemzetiségi eszmének a napoleoni háborúk óta nőttön-növekedő kultusza. A nép a politikában és az irodalomban egyre nagyobb szerepet játszik. E delejes áramot, mely minden európai lélek mágnestűjét megrezegteti, követik ösztönszerűleg Petőfi és Arany is, midőn a magyar műköltészetet a népköltés szárnyán talán utolérhetetlen magasságra emelik.

Ily módon tehát nyugat minden előkelő nemzetének szellemi kincsesházából merítettünk. A renaissance és a barok szellem olasz eredetű, a reformáczió német. Az antireformáczió Spanyolországból, a fölvilágosítás iránya Franczia országból származik. A demokratikus-nemzeti áramlat Angliából és Franczia országból szakadt hozzánk.

E különböző korszakok szellemi jelenségeit egybevetve, összegezhetjük, hogy mi e culturalis hatások rendes lefolyása, mint-

egy mechanismusa. A magyar szellemi élet fejlődése e szerint abban jelentkezik, hogy mindig nagyobb meg nagyobb a nemzeti osztályrész, a melylyel ezekre az általános európai hatásokra visszahat, egyre önállóbb meg önállóbb a magyar felelet. Mindinkább úgy veszünk, hogy adunk is. Eleinte átveszi a magyar művelődés az idegen impulsust, majdnem egész szellemi tartalmával együtt; később többet-többet vegyít tulajdon szellemi sajátságaiból az európai hatásba, míg újabban, például a mi századunkban irodalmunk a népies irányt csak megindításnak, csak ösztönzésnek tekinti, melyet sajátszerűen fog föl és alakít át.

Művelődési törekvéseink ezek szerint arra irányúlnak, hogy nemzeti öntevékenységünk a nagy európai culturalis mozgalmak fölvételénél mindinkább erősbüljön. Mi e nagy mozgalmakból igenis kikérjük a magunk részét: de nem akarunk velük szemben csak receptivek maradni.

Midőn Árpád egy évezred előtt diadal-

mas népének ez országot megszerezte, épen nem sejthette, hogy mily csodálatosan fog e nép benne fejlődni. De valószínű, hogy e lángelmű barbárnak homályos reménye volt, hogy önálló, eredeti nemzeti életnek veti meg alapját. Nem valami utánzatra gondolt ő, nem állam-másolatra. Nem gondolhatta, hogy a házak, a melyekben népe jövendő nemzedékei laknak, törvényeik, melyeket hoznak, ruháik, intézményeik, eszméik, hogy ezek idegen minták másai legyenek. A mai európai művelődés óriás erejű áramlatával szemben nemzeti önálló osztályrészünket csak egy módon biztosíthatjuk és fejleszthetjük: ha mennél többet tanúlunk a külföldtől. Az önállóság ma tanultságot tesz fel. Így aztán a tanúltakat hozzánk formálhatjuk és ismét tovább adhatjuk a külföldnek, hogy ő is tanúljon tőlünk. A világműveltség közös napja süt reánk is: de nálunk magyar földön e nap nemes magyar szőlőt érleljen és magyar gabonát aranyozzon meg.

IX.

Jegyzetek.

[1] Schott: *Die Volkspoesie der Tartaren.* Vámbéry: *Tatárok dalai, Baskir dalok. Nyelvtudományi Közlemények.* II. XVII. Halász I.: *Zürjén nyelvmutatványok.* Munkácsi: *Votják dalok.(Nyelvtud. Közl.* XVII.) A tatár és votják népköltészet szeretik a költemény elején a természetből vett rövid képet, mely nincs kapcsolatban a költemény tartalmával, úgy mint a magyar népdal. Úgy látszik, hogy ez az ural-altáji népköltés egyik jellemvonása, úgy mint a gondolat-párhuzam is. Az ugor mythologikus költemények fő sajátsága a plastikátlanság, a képek határozatlansága és ingadozása. Az elbeszélt jeleneteket alig lehetne lefesteni, annyira nem látta szerzőjök. A természeti jelenségek személyesítése, mely oly erősen ki van fejlődve az indogermán mythologiákban, megvan az ugoroknál is. Például a nap a vogu-

loknál = az ég fia, kinek hajfonatán ragyog a nap; a hajnal a nap nevelő anyja stb.

[2] Talán fölösleges mondanom, hogy ebben semmi restelni való nincs. A mely nép sokat kölcsönzött, az sokat tanúlt. Ez alól nincs kivétel. Azoknak a szavaknak jó része, mely a magyar nyelvben szláv (szlovén) vagy turk kölcsönszó, a németben is kölcsönszó, csakhogy a németek a latinból vették át, a mit mi a szlovénektől vagy turkoktól, pld.

ablak = Fenster (fenestra),
pohár = Becher (bacæ),
asztal = Tisch (discus),
pincze = Keller (cellarium),
vásár = Markt (mercatus),
útcza = Strasse (strata),
pénz = Münze (moneta),
bor = Wein (vinum),
gyümölcs = Frucht (fructus).

Ellenben van a németben sok kölcsönszó, a melyekre nekünk eredeti kifejezésünk van, például:

orvos = Arzt (archiater),
költő = Dichter (dictare),
ünnep = Fest (festum),
láncz = Kette (catena),
láng = Flamme (flamma),
hang = Ton (tonus),

kín, büntetés = Pein (pœna),
fal = Mauer (murus).

A német befolyás a középkorban még nem oly nagy mint később. Első fontos történeti nyoma Sz. István törvényeiben maradt meg. A XV. század óta e befolyás folyton nőtt és a XIX. század elején érte el tetőpontját. A német kölcsönszók is többnyire újkoriak. — Azon nézet ellen, hogy a magyarok a szlovénektől tanulták a kereszténységet, több rendbeli érvet hoz fel Volf György, ki e szerepet az olaszoknak tulajdonítja: *Első keresztény térítőink.* (Budapesti Szemle 230—234. szám. 1896.)

[3] Magyar Mihály (Michael Pannonius) egy festménye az országos képtárban látható. Erről lásd Pulszky Károly: *Az orsz. képtár kiválóbb művei.* I. Az első ferrarai adat róla 1447-ről szól, az utolsó 1470-ből való. Cittadella, *Notizie* 62. 687. — Genuában is volt ez időtájt egy magyar festő, Giovanni Ungaro (Johannes Ungarus). Lásd Alizeri *Professori dei Disegni.* I. 261.

[4] A második kép tárgyát nem nevezi meg Vasari, de a következő összevetés, úgy hiszem, kideríti. Abel Jenő az *Irodalomtörténeti Emlékek* II. kötetében, a 354. lapon közli Ugolinus Verinus egy epigrammáját (De cœnaculo Christi, quam

tabulam Philippus Florentinus pictor insignis pinxit regi Pannoniæ). Az a Philippus, florenczi festő, kit a költemény említ, kétségtelenül Filippino Lippi; a kép pedig az, melyet Vasari Filippino Lippi életrajzában említ, melynek tárgyát azonban meg nem nevezi. Különben mind a két kép elveszett vagy lappang.

OSZK

TARTALOM-JEGYZÉK.

		Oldal
I.	Bevezetés. Czél kitüzése	3
II.	Az őskor szellemi élete	9
III.	A középkor	15
IV.	A renaissance kezdete	39
V.	Mátyás király mint a renaissance embere	51
VI.	A renaissance hatása	97
VII.	A reformáczió korszaka	106
VIII.	Pillantás műveltségünk főáramlataira a XVII. század óta	124
IX.	Jegyzetek	135

KÖNYV-
TÁRA

A Franklin-Társulat által kiadott **Olcsó Könyvtárban** megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

(A zárjelben lévő számok a gyűjtemény folyó számait jelölik.)

Arany L. A magyar politikai költészetről. (1259—1260) 40 f.
— **János.** A nemzeti versidomról és az asszonánczról. (1391—1393) 60 f.
Becker F. A. Rousseau J. J. (1251—1252) 40 f.
Bodenstedt Frigyes. Shakespeare élete és művei. Ford. Weninger L. (182—183) 40 f.
Carlyle. Burns. Eletkép. Ford. Lévay Józs. (833—834) 40 f.
— **Scott Walter.** Angolból ford. Baráth Ferencz. (942) 20 f.
Chateaubriand. A vértanuk. Forditotta dr. Rada István. (591—598) 1 K 60 f.
Concha Gy. Brassai Sámuel emlékezete. (1357—1358) 40 f.
Csengery Antal. Jellemrajzok (1033—35) 60 f.
Dugonics András följegyzései. (401—402) 40 f.
Erdélyi J. Aesthetikai előtanulmányok. (615—616) 40 f.
Fenini Caesar. Az olasz irodalom rövid története. A 4. olasz kiadásból ford. Zigány Arpád (865—868) 80 f.
B. Feuchtersleben E. Adalék a lélek életrendjéhez. Ford. dr. Klekner Alajos. (354—356) 60 f.
Flegler S. Kölcsey Ferencz. Forditotta ifj. Szinyei G. (106) 20 f.
Greguss Ágost. A balladáról. Harmad. kiad. (534—536) 60 f.
Gyulai Pál. Báró Eötvös József. Emlékbeszéd. (259) 20 f.
— Emlékbeszéd Arany János felett. (725) 20 f.
— Gróf Széchényi István mint iró. (857—858) 40 f.
Haraszti Gyula. Duse Eleonora. (1362—1363) 40 f.
D'Haussonville. Sand Gy. Francziából. (195—196) 40 f.
Heine emlékiratai. Való és költészet. Ford. Zollner B. (907—909) 60 f.
Imre Sándor. A középkori magyar irodalom stiljáról. (719—720) 40 f.
— A népköltészetről és népdalról. (1148—1152) 1 K.
Kazinczy Gábor. Emlékbeszéd Szemere Pál felett. (483) 20 f.
Kemény Zsigmond. Elet és irodalom. (393—394) 40 f.
Kölcsey Ferencz. Szónoki művei. (37—40) 80 f.
Kozma Andor. Arany László. Emlékbeszéd. (1116) 20 f.
Lazarillo de Tormes élete. Spanyolból forditotta Gombocz Zoltán (1055—1056) 40 f.

A Franklin-Társulat által kiadott **Olcsó Könyvtárban** megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

Léchat Henrik. A görög szobrászat. Ford. Berkovics Miklós. (1360—1361) 40 f.
Lessing G. E. Laokoon, vagy a festészet és költészet határairól. Ford. Bánfi Zsigm. (83—86) 80 f.
Lindau Pál. Molière. Ford. Bánfi Zsigm. (172—173) 40 f.
Macaulay T. B. Az angol restauratio vígjátékirói. Ford. Wirtzfeld Béla. (1294—1925) 40 f.
— Goldschmith Oliver. — Bunyan János. (1388—1389) 40 f.
— Milton. (51—52) 40 f.
Occioni Onorato. A latin irodalom története. Olaszból ford. Dr. Kiss Ernő. (1082—89) 1 K 60 f.
Pascal gondolatai. Ford. Béri Gyula (714—716) 60 f.
Planche Gusztáv. Művészek csarnoka. (Ráfáel, Michel Angelo, Leonardo da Vinci.) Ford. Szász K. (537—538) 40 f.
Pope S. A műbirálatról. Ford. Lukács Móricz. (45) 20 f.
Radnai Rezső. Aesthetikai törekvések Magyarországon. 1772—1817. (644—646) 60 f.
Renan Ernő. Spinoza, Franciából ford. és jegyzetekkel kisérte Rácz Lajos. (1296—1297) 20 f.
Riedl Fr. A magyar irodalom főirányai. (994—996) 60 f.
— Péterfy Jenő. (1166—1167) 40 f.
— Magyarok Rómában, (1161—1162) 40 f.
Schiller. Kisebb prózai irataiból. Aesthetikai értekezések. Ford. Zollner Béla. (555) 20 f.
Szász K. Schiller. Élet- és jellemrajz. (545—546) 40 f.
— Horatius. Irói élet- és jellemrajz. (736—737) 40 f.
— Madár-Távlatból. (1030) 20 f.
Taine H. Az eszmény a művészetben. Ford. Harrach József. (162—164) 60 f.
— Az olasz művészet bölcselete. Ford. Kádár B. (514) 20 f.
— A görög művészet bölcselete. Franciából ford. dr. Ferenczi Zoltán. (617—618) 40 f.
— A németalföldi művészet bölcselete. Franciából ford. dr. Szántó Kálmán. (619—620) 40 f.
Thomas. Descartes emlékezete. Ford. Rácz Lajos. (992—993) 40 f.
Wieland. Abderiták. Forditotta Farkas Albert. (455—460) 1 K 20 f.

A **Franklin-Társulat** által kiadott **Olcsó Könyvtárban** megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

Andrássy Gyula gróf beszéde a véderő-törvényjavaslat tárgyában. (674) 20 f.

Angyal Dávid. Erdély politikai érintkezése Angliával. (1238—1241) 80 f.

Ballagi Aladár. I. Frigyes Vilmos porosz király. (633—634) 40 f.

Barabás Miklós emlékiratai. Közli Károli Kovács László. (1255—1258) 80 f.

Barsi József. Utazás ismeretlen állomás felé 1849—1865. (726—730) 1 K.

Berzeviczy Albert. A parlamentekről. Két népszerü előadás. (1142—1143) 40 f.

Beulé Augusztus családja s kora. Francziából Molnár A. (169—171) 60 f.

Choncha Győző. A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik. (408—409) 40 f.

Constant Benjam. Adolf. Egy ismeretlen iratai közt talált történet. Francziából ford. Moravcsik Gyula. (530—531) 40 f.

Csengery Antal. A magyar közoktatás és közmivelődés némely főbb kérdéseiről. (241—244) 80 f.

Csiky Kálmán. Werbőczy István és hármaskönyve. (1106) 20 f.

Deák Ferencznek az 1861-ik évi országgyüléstől elfogadott két fölirata. Közli Kónyi Manó. (703—704) 40 f.

— Deák Ferencz emlékezete. (665—666) 40 f.

Deák Ferencz miért nem ment el az 1843-iki országgyülésre. Közli Kónyi Manó. (257) 60 f.

A **Franklin-Társulat** kiadásában **Budapesten** (IV., Egyetem-utcza 4. sz.) megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

ARANY JÁNOS.

Irta

RIEDL FRIGYES.

Harmadik bővitett kiadás.

Az izsó-féle Arany-mellszobor fénynyomatával.

Ára füzve 3 K, vászonkötésben 5 K.

LOTZ KÁROLY FALFESTMÉNYEI.

Husz fénymetszetű táblával és Morelli Gusztáv fametszeteivel.

Szövegét irta

RIEDL FRIGYES.

Ára diszes mappában 36 K.

OSZK

OSZK